ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2019 წელს ჩატარებული გათხრების შედეგები

დარეჯანაშვილი დავით,
ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის თანახელმძღვანელი
d.darejanashvili@gmail.com

პატარიძე ნინო,
ფარავნის არქეოლოგიური პროექტის ხელმძღვანელი
pataridze.ni@gmail.com

ახალაია მათე,
ფარავნის არქეოლოგიური პროექტის დოკუმენტირება-დაარქივების სისტემის ხელმძღვანელი
mate.akhalaia.2@iliauni.edu.ge

DOI: https://doi.org/10.62343/arch.2020.5

აბსტრაქტი

ამ სტატიაში ვრცლად არის განხილული 2019 წელს ფარავნის ტბის ტერიტორიაზე, სოფელ ახალი ხულგუმოს მიდამოებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში. ხსენებულ მიდამოებში ექსპედიციის მოწყობა ჩატარება მას შემდეგ გადაწყდა, რაც 2018 წელს დისტანციური ზონდირების მეთოდით დაზვერვების შედეგად უამრავი არქეოლოგიური ძეგლი გამოვლინდა [პატარიძე 2019, 339]. გამოვლენილ ძეგლებიდან შეირჩა ყორღანი, რომელთანაც თითქოს სისტემურად დაწყობილი ქვებისაგან შემდგარი (სარიტუალო) გზა მიდიოდა. ეს სარიტუალო გზა უკეთესად გამოჩნდა აეროგადაღებების შედეგად. გადაწყდა ამ ყორღანის შესწავლა, რადგან სარიტუალო გზები ყორღანებზე აქამდე ცნობილი იყო მხოლოდ დმანისიდან [ჯახიანი კ; ღლიღვაშვილი ე. 1998: 88] და წალკის ტერიტორიიდან [ნარიმანიშვილი გ. 2000, 48-49], ფარავნის მიმდებარედ კი სარიტუალო გზის მქონე ყორღანის პირველი დაფიქსირებული შემთხვევა გახლავთ. მიმდინარე არქეოლოგიური სეზონის პირობებში მოხერხდა ხსენებული ყორღანის ნაწილობრივ შესწავლა. ასევე ექსპედიციამ შეძლო სოფელ ხულგუმოში, ერთ-ერთი მოსახლის კუთვნილ სახნავ-სათეს ადგილში, გადარჩენითი არქეოლოგიის მიზნით, ერთი სადაზვერვო თხრილის გაკეთება და შუა საუკუნეების პერიოდის მასალის შეგროვება. ასევე მოხერხდა, როგორც ეს საპროექტო წინადადებით ჰქონდა გამიზნული, შაორის მთის მიდამოებში დაზვერვების შედეგად გამოვლენილ ნასახლარზე ორი სადაზვერვო თხრილის გაკეთება.მოცემულ სტატიაში ყველა ზემოხსენებული სამუშაოების 2019 წლის შედეგებია განხილულია.

შესავალი

ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2019 წლის სეზონი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს სრული დაფინანსებით წარიმართა. სწორედ ამ სეზონზე დაიწყო ყორღანული სამარხის შესწავლა, რომელიც ფარავნის ტბის მიმდებარედ, ნინოწმინდის რაიონის სოფელ ახალ ხულგუმოსთან მდებარეობს. ასევე გაკეთდა სამი სადაზვერვო თხრილი ორ, სხვადასხვა პერიოდის ნასახლარზე.

ფარავანის ტერიტორია არქეოლოგიურად ნაკლებად შესწავლილ მხარედ შეიძლება ჩაითვალოს. ამ ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრები, ჯერ კიდევ 1940-იან წლებში ბორის კუფტინმა აწარმოა. მან გამოავლინა და შეისწავლა 4 ყორღანი [კუფტინი 1941]. შესწავლილი ყორღანებიდან 3 დაუკავშირა შუა ბრინჯაოს ხანის თრიალეთის კულტურას, ხოლო ერთი ადრებრინჯაოს ხანას (III ათასწლეულის I ნახევარი) [კუფტინი 1941, ჟორჟიკაშვილი; გოგაძე; 1972]. სწორედ ამ ყორღანში აღმოჩენილ არტეფაქტებთან პოულობს პარალელს, 2003-2007 წლებში ფარავნის მიდამოებში შესწავლილი მარტყოფული ყორღანის მასალა [Kvavadze., Kakhiani 2010, 474]. ფარავნის მიდამოებში, ე. გოგაძის მიერ კიდევ ერთი ყორღანი იქნა გათხრილი. სამარხი მკვლევარმა გვიანი ბრინჯაოს ხანით დაათარიღა [გოგაძე 1979]. უნდა აღინიშნოს, რომ ძალიან საინტერესო აღმოჩნდა 2003-2007 წლებში განხორციელებული ექსპედიციის შედეგები, რომლის დროსაც გაითხარა III ათასწლეულის, არქიტექტურული თვალსაზრისით საინტერესო კონსტრუქციის კომპლექსური ყორღანი. სამარხს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სძენს პალინოლოგიური კვლევების შედეგები, რომლის მიხედვითაც, მესამე ათასწლეულის შუა ხანებში ფარავნის ტერიტორია ტყის მასივით იყო დაფარული და მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვითაც გამოირჩეოდა [Kvavadze; Kakhiani; 2010, 473].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ 2019 წელს ფარავნის მიმდებარე ტერიტორიაზე დავიწყეთ კიდევ ერთი საინტერესო ყორღანის შესწავლა, რომელიც 2018 წლის დისტანციური ზონდირების მეთოდით დაზვერვების შედეგად გამოვლინდა [პატარიძე 2019, 339].

ექსპედიციის საველე დოკუმენტაცია შედგენილი იქნა ახალი, სპეციალურად ფარავნის ექსპედიციაზე მორგებული მეთოდის მიხედვით. მონაცემთა ბაზების შესადგენად გამოვიყენეთ კომპიუტერული პროგრამა FailMaker-ი, სადაც საველე დოკუმენტაციასთან ერთად დაზვერვების დროს აკრეფილი და არქეოლოგიური გათხრების დროს მოპოვებული მასალების მონაცემები შეიკრიბა.

სტატიაში, ქვემოთ მითითებული აბრევიატურა „ფაე“ შემოკლებული ვერსიაა “ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის“ აღსანიშნავად. ფარავნის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სამუშაო ადგილები დაჰყო უბნებად. ყორღანის თხრილი/ები მოიხსენიება 01 უბნად, ხოლო სოფელ ახალ ხულგუმოში, გადარჩენითი არქეოლოგიური სამუშაოების საწარმოებლად გაკეთებული სადაზვერვო თხრილი 02 უბნად. რაც შეეხება შაორის დასავლეთით მდებარე ნასახლარზე შესწავლილ თხრილებს, ისინი 03 უბნად გვაქვს მოხსენიებული.

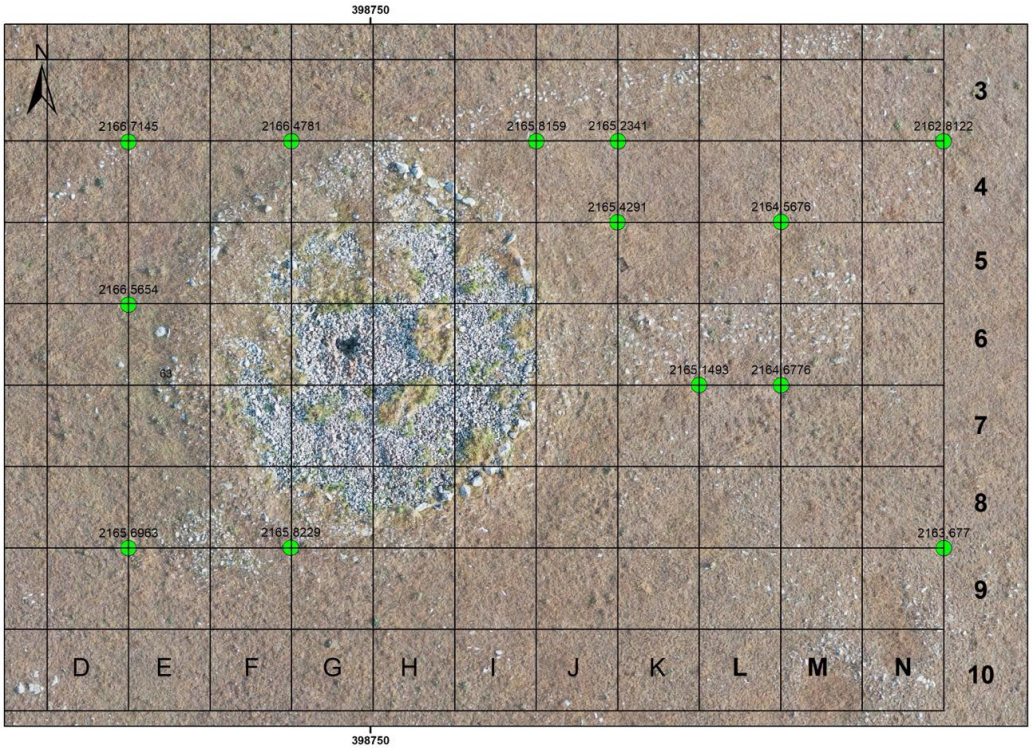
ფაე 01 თ1
(ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიცია უბანი 01, თხრილი 1)

ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის პირველი უბანი (მთავარი) წარმოადგენს ყორღანულ სამარხს, რომელიც მდებარეობს ფარავნის ტბის ჩრდილო დასავლეთ შეფენილ ბუნებრივ გორაკებზე, შაორის ნამოსახლარ გორისაკენ მიმავალ გზაზე. ზღვის დონიდან 2166.47 მ. უმაღლესი, 2165.69 მ. უდაბლეს სიმაღლეზე, (GPS: E398749.72 N4592377.16)*. ექსპედიციამ დაიწყო ამ ტერიტორიაზე არსებული ყორღანული სამარხის არქეოლოგიური შესწავლა.

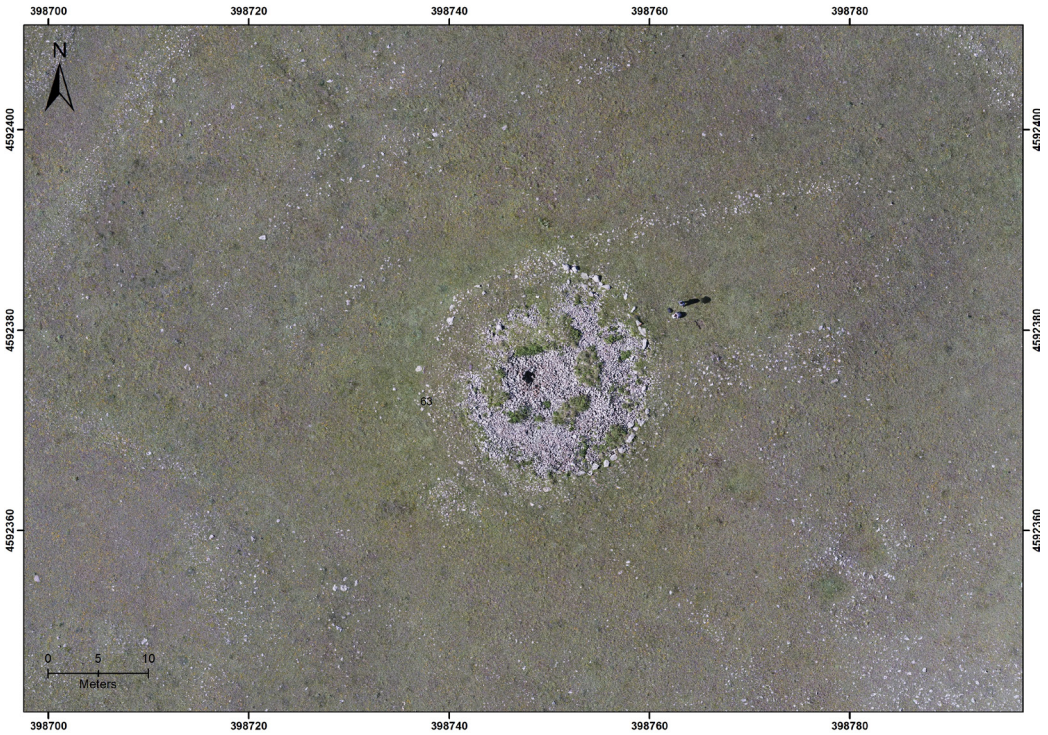
* ტექსტში ყველა წარმოდგენილი GPS კოორდინატი მოცემულია UTM სისტემაში.

ყორღანი წარმოადგენს მომრგვალებულ, ქვაყრილიან 29 მ. დიამეტრის მასიურ სამარხს, რომელთანაც 19 მეტრის სიგრძისა და 4.10-5 მეტრის სიგანის სარიტუალო გზა მიდის. სარიტუალო გზა მიწის ზედაპირის მოხსნამდეც თვალნათლივ ჩანდა 2018 წელს გადაღებულ აეროფოტოებზე. გზა მდებარეობს აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე, მცირედი დახრით სამხრეთ დასავლეთისკენ. უნდა აღინიშნოს, რომ აეროფოტოებში გამოჩნდა, მეორე დიაგონალურ ზოლზე განთავსებული ყრილი, რომელიც ყორღანს ასევე დასავლეთიდან უერთდებოდა. ეს ქვაყრილი დამხრობილი იყო ჩრდილო აღმოსავლეთიდან სამხრეთ დასავლეთის მიმართულებით, თუმცა პირველი ქვაყრილიანი გზისაგან განსხვავებით ის უფრო ვიწრო ჩანდა. თავიდანვე გადაწყდა ამ ორივე ქვაყრილის არქეოლოგიური შესწავლა, რათა დაგვედგინა ყორღანისა და ამ ქვაყრილების ურთიერთმიმართება.

დოკუმენტირების პროცესის გამარტივების მიზნით გაკეთდა კვადრატული ბადე, რომელიც გასწორდა ჩრდილოეთის ხაზზე, დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით. დაინომრა ლათინური ასოებისა და ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით არაბული ციფრების მეშვეობით, (მაგ: E5, G6 და ა.შ.). თითოეული კვადრატი წარმოადგენდა 5x5 მ სიბრტყეზე განთავსებულ ფართობს. თხრილის ფართობის გაზრდის აუცილებლობის შემთხვევის გათვალისწინებით კვადრატების ბადე თავიდანვე უფრო დიდ ზონაზე იქნა მორგებული. ამ სისტემამ საბოლოოდ გაამართლა, რადგან აეროფოტოზე არსებული სიტუაციით ყორღანის დიამეტრი 23 მ-ს წარმოადგენდა, მისი ქვაყრილის მიწისაგან სრულიად გათავისუფლების შემდეგ ყორღანის დიამეტრი 29 მ-მდე გაიზარდა.

სურ. 1 Fig. აეროფოტო, კვადრატების ბადით. / Aerophototopography, the quadrants.

სურ. 2 Fig. ყორღანი გათხრების დაწყებამდე. / The Kurgan before the excavations.

სურ. 3 Fig. ყორღანი და მისი ქვაყრილის დიამეტრი სეზონის დასრულების შემდეგ. The Kurgan and dm of stone mound after the season ended.

ყორღანის გათხრა დავიწყეთ ფარავნის ექსპედიციაზე ადაპტირებული, ექსპერიმენტული მეთოდით. ამ მეთოდის თანახმად გასათხრელი ტერიტორია დაიყო კონტექსტებად (ფენის მახასიათებელი), ანუ მოხდა მიწის მასის, (რომელიც ყორღანს ფარავდა), სარიტუალო გზის (უერთდებოდა ყორღანს) და ყორღანის ქვაყრილის ცალ-ცალკე კონტექსტებად გამოყოფა. ასევე ცალკე კონტექსტად მოვიხსენიეთ სამარხის ქვაყრილზე გამოვლენილი ფოსო, რომლის დანიშნულებად მენჰირის (საფლავის ქვის) დამაგრება ვივარაუდეთ. ჩვენ მიერ გამოყენებული მეთოდოლოგიის თანახმად ფოსოს შემავსებელი მიწაც ცალკე კონტექსტად უნდა გამოყოფილიყო და შესაბამისი ნომერი მინიჭებოდა, თუმცა რადგანაც ფოსო არ იყო განსხვავებული კონტექსტით შევსებული ისიც ნახევრად ჰუმუსად (001 კონტექსტად) მოვიხსენიეთ. იგივე მეთოდი იქნა გამოყენებული ყველა უბანზე, ძეგლის სპეციფიკის გათვალისწინებით.

კონტექსტი 001 წარმოადგენს მიწის ნახევრად ჰუმუსურ ფენას, რომელიც ფარავდა ყორღანის ქვაყრილის ნაწილს და ასევე მასთან დაკავშირებულ სარიტუალო გზას. ეს ფენა ბუნებრივი დაშრევება უნდა იყოს. ის ნიაღვრის შედეგად მოტანილ წვრილი ზომის ფხვიერ შავმიწის მასას წარმოადგენდა. ასეთი დაფენება გვხვდება არამარტო თავად ყორღანზე არამედ მთელს მის შემოგარენ ტერიტორიაზე. ეს ფენა ფარავდა 002, 003, 004, და 005 კონტექსტებს.მისი გავრცელების არეალი გასათხრელ ტერიტორიაზე თითქმის მთელ ყორღანს მოიცავდა, გარდა ცენტრალური ტერიტორიისა სადაც ქვაყრილის ინტენსივობა ძალზედ მაღალია.

ფენა 001 გასათხრელი ფართობის დასავლეთით ყველაზე ინტენსიურია, 0.3 -0.4 მ. იგივე ინტენსივობა გრძელდება მის ჩრდილოეთ მონაკვეთში. ფენა სამხრეთით 0.2 მ. სისქის, ხოლო აღმოსავლეთ (გზაზე) ნაწილში არათანაბარი გავრცელებისაა, ხშირად ფენიდან ამოზიდულია ქვედა კონტექსტის კონსტრუქციის ქვები. აღსანიშნავია რომ მასალა, რომელიც პრეპარაციისას აღმოჩნდა, მომდინარეობს ამ კონტექსტიდან.

კონტექსტი 001 სრულად ფარავდა კონტექსტ 003-ს, თუმცა ამ უკანასკნელის ქვაყრილის ნაწილი ზედაპირზე იყო ამოზიდული, რის გამოც გათხრების დაწყებამდეც კი ეს, ხსენებული კონტექსტი გააზრებული იქნა როგორც სარიტუალო გზა.

კონტექსტი 002 წარმოადგენს ფოსოს, რომელიც ამოთხრილია ყორღანის ქვაყრილში, დიდი ქვებით შემორტყმული წრის გარეთ. ფოსო ჩაჭრილია კონტექსტ 004-ში და შევსებულია ნახევრად ჰუმუსური მიწით (კონტექსტ 001), შავმიწა ნიადაგით 002, კედლების სარჩული წარმოდგენილია ბაზალტის მომცრო, არაწესიერი კუთხოვანი ქვებით და არ გააჩნია სპეციალურად შედგენილი იატაკი/ძირი. ის მდებარეობს ქვაყრილის აღმოსავლეთ მხარეს კვადრატ J8-ში. ის შესაძლოა მენჰირის აღსამართი ფოსო იყოს. თუმცა მიმდინარე მონაცემები იმდენად არასაკმარისია, რომ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას მხოლოდ ვარაუდის სახე შეიძლება მიეცეს.

კონტექსტი 003 წარმოადგენს ერთ, კონკრეტულ ტერიტორიაზე დაწყობილ ქვათა ერთობლიობას, რომელიც მიაგავს ქართულ არქეოლოგიაში კარგად ცნობილ შუა ბრინჯაოს ხანის ყორღანების სარიტუალო გზას. ამ კონტექსტს ფარავს კონტექსტი 001, ის, თავის მხრივ, გაწყობილია კონტექსტ 005-ზე, რაც ყორღანის გამართვის დროს არსებულ მიწის ზედაპირს უნდა წარმოადგენდეს.

კონტექსტი 003 წარმოადგენს ბაზალტის მომცრო, არაწესიერი ფორმის კუთხოვანი ქვის სტრუქტურას, რომლის წყობა ქაოტური და არაწესიერია. როგორც ეს უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ ის დამხრობილია დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე, ოდნავი დახრით ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. ჩრდი-

ლოეთ და სამხრეთ 4 მონაკვეთებში, ფრაგმენტულად, სტრუქტურის სავარაუდო კიდეები ჩანს. რასაც გარკვეული წესრიგით მიჯრით ჩალაგებული ქვების წყობა გვაფიქრებინებს. ინტერპრეტირებულია როგორც ყორღანის სარიტუალო გზა, სიგრძით 19.8 სიგანით 5.0 მ. მის დასაწყისში, ყორღანთან შეერთების ადგილზე, სადაც გზის ქვაყრილის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კიდეები ჩანს, ის უფრო ვიწროვდება 4.30 სმ-მდე. თუმცა არასისტემურად მიყრილი ქვები გვაფიქრებინებს, რომ ეს გზა მცირედით დაზიანებულია, განსაკუთრებით მის სამხრეთ ნაწილში, სადაც ძალზედ რთულია გზის კიდეების დადგენა. საშუალო სიმაღლე მიწის თავდაპირველი ზედაპირიდან 0.25-0.3 მ-ია (სურ 4).

კონტექსტი 004 წარმოადგენს თავად ყორღანის ქვაყრილს, რომელიც გასათხრელი ტერიტორიის ცენტრალურ ნაწილშია განლაგებული. კონტექსტი 004 აღმოსავლეთის მხრიდან ნაწილობრივ ეფინება კონტექსტ 003 (ქვაყრილს). კონტექსტი 001 (ნახევრად ჰუმუსური ფენა) ასევე ნაწილობრივ ფარავს კონტექსტ 004-ს, ქვაყრილს. ამ კონტექსტის ქვაყრილი ცენტრალურ ნაწილში იმდენად ინტენსიურად არის განფენილი, რომ თავისუფალია მიწისაგან. ინტენსიური ქვაყრილი ვრცელდება მის ზედაპირზე დიდი ლოდებისაგან შედგენილი წრის შიდა არეალზე. ხსენებული ქვაყრილი მის ცენტრალურ ნაწილში ორ ადგილას დაზიანებულია, აშკარად ჩანს, რომ ხელოვნურად არის ჩაჭრილი. ჩაჭრა შესაძლებელია გაძარცვის მიზნით განეხორციელებინათ. ჩავარდნის გამომწვევი მიზეზები მომავალი კვლევისას დადგინდება.

სურ. 4 Fig. კონტექსტი 003, სარიტუალო გზა. / The context 003, Ritual way.

კონტექსტი 004 დღევანდელი მონაცემების მიხედვით ჩაჭრილია კონტექსტი 002-საგან და ის სრულიად ფარავს კონტექსტ 005-ს (პირვანდელ ზედაპირს). გათხრების დაწყებამდე ყორღანის ქვაყრილის დიამეტრი 23 მეტრს არ აღემატებოდა, თუმცა,

მას შემდეგ რაც ყორღანული სამარხის წრე ბოლომდე განთავისუფლდა მიწისაგან, მისმა დიამეტრმა 29 მეტრს მიაღწია. ქვაყრილი, ჩვენი ვარაუდით, უნდა შედგებოდეს რამდენიმე წრისაგან, მათგან ყველაზე თვალშისაცემი უკვე ზემოთ მოხსენიებული დიდი ლოდებისაგან შემდგარი წრეა, რომელიც თითქმის მთლიანადაა შემორჩენილი. წრეს თვალსაჩინო დაზიანება აღენიშნება მის დასავლეთ ნახევარწრეში. ყორღანის დასავლეთი ნაწილის ქვაყრილის დაზიანება ასევე თვალშისაცემია მისი გარე წრისთვისაც, თუმცა ეს დაზიანება უფრო ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ.

კონტექსტი 004-ის არქეოლოგიური შესწავლა არ დასრულებულა, რის გამოც 2020 წლის სეზონზე მასზე არქეოლოგიური გათხრების გაგრძელება აუცილებელად მიგვაჩნია.

კონტექსტი 005 წარმოადგენს გრუნტ ნიადაგს, თავდაპირველ ზედაპირს, რომელზეც ყორღანი და სარიტუალო გზებია გამართული. მას ფარავს კონტექსტი 001, 003 და 004. ის წარმოადგენილია წვრილი, არაწესიერი კუთხოვანი ქვით შემდგარი მოყვითალო მოყავისფრო ფერის გრუნტის დონით.

ყორღანის გათხრების დროს მოპოვებული მასალა

საანგარიშო წელს, ყორღანზე გაჭრილი თხრილი N 1-დან მომდინარე არქეოლოგიური მონაპოვარი ობსიდიანის ანატკეც-ანამტვრევი მასალის გარდა (1006 ფრაგმენტი UID* 86) წარმოდგენილია არამდინარეული მოწითალო-მოყავისფრო კაჟის ანამტვრევებისა და კერამიკის ფრაგმენტების სახით. კაჟის მასალა მეტად მწირ კოლექციას ქმნის (UID 76, 77, 78), იგი წარმოდგენილია 10 ინდივიდის სახით, რომელთა ზომები 0.7-2.5 სმ-ს შორის მერყეობს. აქვე აღმოჩენილი კერამიკული ნიმუშებიც ასევე უსახურ კოლექციას წარმოადგენს (UID 82, 83, 84). მოპოვებულ მასალაში არათანაბარ მოწითალო-მოყავისფროდ გამომწვარი, მსხვილმარცვლოვანი თიხისგან დამზადებული სხვადასხვა ჭურჭლის უსახური ფრაგმენტები გვხვდება (9 ფრაგმენტი), რომელთა ფორმების რეკონსტრუქცია არ ხერხდება. სახიერი ნიმუში ერთეული პირის ფრაგმენტითაა წარმოდგენილი. იგი მომცრო ზომის ჭურჭლის ბაკოგადმოკეცილ ფრაგმენტს წარმოადგენს (UID 85). მასალების დაცულობიდან გამომდინარე მათი ტიპოლოგიური ინტერპრეტაცია ვერ ხერხდება. გამოწვის ტექნიკისა და ხარისხის მიხედვით ფრაგმენტები ახლოს დგანან ადრეული რკინის ხანისთვის სახასიათო კერამიკულ ჯგუფებთან.

ძეგლზე ქვის ორი არტეფაქტი მოგვეპოვება. ამათგან ერთი სავარაუდოდ საშუალო ზომის წრიულ, გაშლილპირიან, ბაკოწაკვეთილ, თასისებური ფორმის ჯამის ფრაგმენტს წარმოადგენს (UID 80). მეორე ნივთის ფუნქცია-დანიშნულება ნათელი არ არის. იგი არაწესიერი ფორმის მომცრო, წიბოებმომრგვალებული ქვის ფრაგმენტია, რომლის სამ ზედაპირზეც ღრმა ხაზოვანი ღარებია ამოკვეთილი (UID 81). შესაძლოა ნივთი მინერალური მძივების სახეხ ან მეტალის იარაღთა მჭრელი, პირის სალესს წარმოადგენდა.

* UID და მას მოყოლებული რიცხვებით აღინიშნება მონაცემთა ბაზებში შესული ექსპედიციის დროს მოპოვებული მასალა. ის წარმოადგენს საველე ნომერს.

სურ. 5 Fig. ყორღანის პრეპარაციისას მოპოვებული თიხის სახიერი და უსახური ნატეხები. / Ceramic fragments discovered during the excavation of the kurgan stone mound.

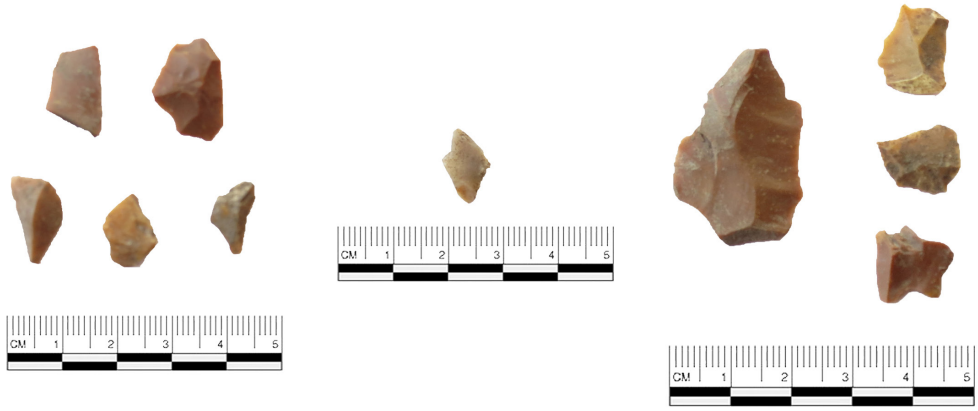
ობსიდიანის მასალა* - ფაე 01 თ1 ყორღანის ყრილის და სარიტუალო გზის პრეპარაციის დროს აღმოჩენილი ობსიდიანის კოლექცია წარმოდგენილია ანატკეც-ანამტვრევებით, ერთეული ნუკლეუსით და მცირე რაოდენობის იარაღებით. იარაღების ჯგუფი, აქ აღმოჩენილ ანატკეც-ანამტვრევებთან შედარებით ბევრად მცირერიცხოვანია. აქ ძირითადად რეტუშირებული ანატკეცები, ასევე სათლელი და კომბინირებული იარაღი გვხვდება.(UID 72,73,74,75)

ობსიდიანის კოლექციის დაცულობის ხარისხი, მასში ბოლომდე გამოყენებული ნუკლეუსების და სხვადასხვა ზომის ანატკეცების არსებობა გვაფიქრებინებს, რომ ყორღანის ყრილის გამართვისას გამოსაყენებელი ობსიდიანის დამუშავება, ანუ ობსიდიანის დიდი ზომის ნატეხებისაგან ანატკეცების მიღება (ან ატკეცვა) ყორღანის სიახლოვეს უნდა მომხდარიყო. ყრილში ობსიდიანის კოლექციის არსებობა უნდა უკავშირდებოდეს ყორღანის გამართვის პროცესს.

* ობსიდიანის მასალის კვლევა აწარმოეს და მასზედ ანალიზი წარმოადგინეს თათა აღაპიშვილმა და საბა ჯოხაძემ.

სურ. 6 Fig. ყორღანის ქვაყრილის პრეპარაციისას აღმოჩენილი დამუშავებული ობსიდიანის არტეფაქტები. / Obsidian flakes discovered during the excavation of the Kurgan stone mound.

სურ. 7 Fig. ქვაყრილის პრეპარაციისას აღმოჩენილი კაჟის ანატკეცები. / Flint flakes discovered during the excavation of the Kurgan stone mound.

სურ. 8 Fig. ქვაყრილის პრეპარაციისას აღმოჩენილი ქვის ნივთები. / Stone objects discovered during the excavation of the Kurgan stone mound.

ფაე 02 თ1
(ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიცია უბანი 2, თხრილი 1)

სეზონის მიმდინარეობის პერიოდში ექსპედიციისთვის ცნობილი გახდა, რომ ადგილობრივი მოსახლეების კარპეტ და ზამირა მანუკიანების საკარმიდამო ეზოში, მიწის კულტივაციის დროს, თავი იჩინა თიხის ნაკეთობათა ფრაგმენტებმა, რომლებიც სავარაუდოდ არქეოლოგიური ფენიდან მომდინარეობდნენ. შემდგომი დაზიანებისგან თავდასაცავად, გადავწყვიტეთ მოცემული ტერიტორია სადაზვერვო შურფის მეშვეობით შეგვემოწმებინა და განგვესაზღვრა მისი არქეოლოგიური პოტენციალი. დოკუმენტირებისთვის შესასწავლ ტერიტორიას მივანიჭეთ მე-2 უბნის პირობითი სახელი.

ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ფაე) მე-2 საკვლევი უბანი (02) მდებარეობს ფარავნის ტბის დასავლეთ ნაპირთან, ნინოწმინდის რნ. სოფელ ახალი ხულგუმოს ცენტრალურ ნაწილში, მის დასავლეთ განაპირა მხარეს, ზღვის დონიდან 2090.23 მ. სიმაღლეზე (GPS: E399976.8581/N4592928.1338). განსახილველი ტერიტორია წარმოადგენს სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ნაკვეთს. აღნიშნულ პერიმეტრზე მომცრო ზომის ბორცვისებური შემაღლებები შეინიშნება. სწორედ ერთერთ მათგანზე გაიჭრა სადაზვერვო შურფი N 1 (შემდგომში თხრილი N1 (თ1)).

02 უბანი - თხრილი N1 მდებარეობს საკვლევი უბნის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში, ბაზალტის ყორეს ჩრდილოეთ მხარეს, მისგან 0.6-0.9 მ-ის დაშორებით, დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე. თხრილის ზომები: სიგრძე 2.0 მ., სიგანე 3.1 მ. მაქსიმალური სიღრმე 0.7 მ.

0.05-0.1 მ. ინტენსივობის ბალახოვანი საფარისა და 0.1 მ. სისქის წვრილმარცვლოვანი, ფხვიერი შავმიწა ნახევრადჰუმუსოვანი ნიადაგის ფენის (კონტექსტი 0001*) მოხსნის შემდეგ თავი იჩინა, წვრილმარცვლოვანი, მონაცრისფრო ალიზითა და მომრგვალებულკუთხეებიანი, საშუალო ზომის ქვებით შედგენილმა კულტურულმა ფენამ (0002). იგი განფენილია თხრილის სრულ პერიმეტრზე. სამხრეთ მონაკვეთში ფენა 0.55, ხოლო ჩრდილოეთით 0.4 მ. ინტენსიობისაა. გავრცელების ზედა საზღვარი არარეგულარული ჯიბეების სახითაა წარმოდგენილი და მკვეთრად განირჩევა ზედა დონის ნახევრადჰუმუსოვანი ფენისგან. გათხრის პროცესში მრავლად დადასტურდა სხვადასხვა დანიშნულების განვითარებული შუა საუკუნეების (IX-XIV ს-ის I ნახევარი) კუთვნილი თიხის საყოფაცხოვრებო ჭურჭელი, მინის სამაჯურის ფრაგმენტი (იხ. ქვემოთ) და ცხოველთა ძვლები**.

თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩაჭრილია არქეოლოგიურად სტერილური, არაწესიერი გეგმის მქონე ორმო (კონტექსტი 0004), რომელიც შევსებულია ღია მოყვითალო-მოყავისფრო ფერის, წვრილხრეშოვანი და სილოვანი კომბინირებული მასით წარმოდგენილი დანალექი ფენით (კონტექსტი 0003). ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაციით, ორმოს ჩაჭრის პერიოდი და დანიშნულება გაურკვეველია.

ალიზის მასის (კონტექსტი 0002) ალაგების შემდეგ, თხრილის ჩრდილოეთ ნიშნულიდან 0.7 მ. სიღრმეზე გამოვლინდა ვულკანური წარმოშობის, დიდრონი, არაწესიერი კუთხოვანი ფორმის ქვის ფილებით შედგენილი კონსტრუქციის ფრაგმენტული

* შემდგომში, მომრგვალებულ ფრჩხილებში ჩაწერილი ოთხნიშნა რიცხვით ვუთითებთ კონტექსტური ფენის ინდივიდუალურ საიდენტიფიკაციო ნომერს.

** ეს უკანასკნელი საჭიროებს სპეციალურ ზოოარქეოლოგიურ კვლევას.

მონაკვეთი (კონტექსტი 0005). ფილების სიგრძე მერყეობს 1.2-1.75 მ-ს, ხოლო სიგანე 0.65-0.8 მ-ს შორს. მათი საშუალო სისქე 0.1-0.4 მ-ია. ქვებს შორის დარჩენილი სივრცე დაგმანულია შედარებით მომცრო და წვრილი ქვებით. დასავლეთ მონაკვეთში, ერთ-ერთი ასეთი შემავსებელი ქვის აღების შემდეგ, აღმოჩნდა რომ ბაზალტის ფილები სივრცული ნაგებობის სახურავის სტრუქტურას წარმოადგენენ. ზედაპირზე წარმოქმნილი ღრმულებიდან ფილების ქვეშ, ნაგებობის ინტერიერში 1.4-1.7 მ. სიღრმეზე, თავისუფალ სივრცეში ჩასილული მიწის მასები შეიმჩნევა. შეზღუდული ხილვადობის გამო გვერდითი კედლები არ შეინიშნება.

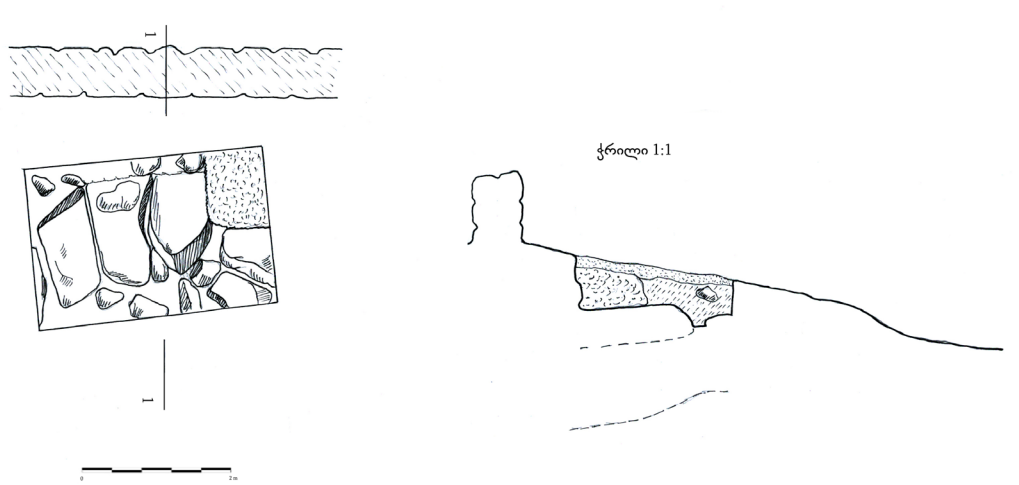
ზემოთ დასახელებული ფენები და თავად კონსტრუქციაც ვრცელდება გაუთხრელ ფართობში. ვინაიდან, შურფის გაჭრის მიზანს ტერიტორიის არქეოლოგიური პოტენციალის შეფასება წარმოადგენდა, გათხრები ამ დონეზე შევაჩერეთ.

წარმოებული კვლევის დაზვერვითი ხასიათის გამო, ნაგებობის სრულყოფილი ინტერპრეტაცია ვერ ხერხდება. ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაციით, სავარაუდოდ, ნაგებობა წარმოდგენილია ბაზალტის ქვებით ნაგები კედლებით, ბანურად გადახურულია ბაზალტისავე ფილებით*. სახურავის საბურველად გამოყენებულია ქვანარევი მონაცრისფრო ალიზის მასა**.

სურ. 9 Fig . ფაე 02 თ1 გათხრის შემდეგ. / FAE 02 T1 after the trial trench excavation was completed.

* ამ ეტაპზე უცნობია თუ რა სახისაა სახურავის დამჭერი კონსტრუქცია.
** უნდა აღინიშნოს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა დღემდე იყენებს მსგავსი კონსტრუქციის მქონე მიწურ და ნახევრადმიწურ ნაგებობებს.

სურ. 10 Fig. ფაე 02 თ1 თხრილის სიტუაციური გეგმა და ჭრილი. / FAE02 T1 General plan, stratigraphy cut.

ვინაიდან, ნაგებობის ზედა დონეზე მოგვიანო ცხოვრების კვალი არ შეინიშნება, სადაც განხილული ფენის წარმოშობას ვივარაუდებდით, ვფიქრობთ, რომ ფენა დაძრული და გადაადგილებულია. გადასახურად გამოყენებული მიწა, სავარაუდოდ, ნაგებობის სიახლოვეს მდებარე, ჩვენთვის უცნობი არქეოლოგიური ობიექტიდან (ნამოსახლარიდან ?) უნდა იყოს მოჭრილი და მოზიდული.

ფენაში წარმოდგენილ არქეოლოგიურ მასალებს შორის ყველაზე გვიანდელ ნიმუშად ფანტასტიკური ცხოველის ნაკაწრგამოსახულებიან, მრავალფრად მოხატულ, მოჭიქულ ჯამს ვასახელებთ. სტილისტიკური ნიშნებით ნივთის დამზადების თარიღად XIII ს-ის II – XIV ს-ის I პირველ ნახევარს მივიჩნევთ. ნაგებობის მშენებლობის ქვედა ქრონოლოგიურ თარიღად სწორედ ამ პერიოდს ვთვლით. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ საქმე გვაქვს სამცხე-ჯავახეთში ფართოდ გავრცელებულ, გვიანი შუა საუკუნეების კუთვნილ მიწურ, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების სათავსოსთან ან დარანთან. დასახელებული მოსაზრებები წინასწარული ხასიათისაა. სამომავლო არქეოლოგიური კვლევები კი უარყოფენ ან დაადასტურებენ ჩვენეულ ინტერპრეტაციას.

ზემოთ განხილული საკონტროლო თხრილიდან (ფაე 02 თ1) მომდინარე თიხის არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილია მოუჭიქავი და მოჭიქული კერამიკის, ერთეული მინისა და ცხოველის ძვლის ნიმუშთა სახით. მოპოვებული თიხის მასალების ჩვენთვის საინტერესო ნიმუშებზე მოხდა თიხის ნაწარმთა საკოლექციო ნიმუშების (ფაბრიკების) შეგროვება და მათი რეგისტრაცია. თიხის ნაწარმთა ფაბრიკების კვლევას არსებითი მნიშვნელობა აქვს კერამიკული მასალების წარმოების ქრონოლოგიური დიაპაზონის, წარმომავლობის, გავრცელების არეალის, ვაჭრობისა და გაცვლის და ზოგადად ისტორიულ-კულტურული პროცესების საკითხთა შესწავლის პროცესში. ამასთანავე, თიხის ფაბრიკებზე დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ რა გარემოში, რა ტემპერატურაზე მოხდა არტეფაქტის გამოწვა და რა საფეხურები გაიარა ნივთმა სრულყოფილი სახის მისაღებად.

საანგარიშო თხრილში აღმოჩენილი კერამიკული ნიმუშები თიხის ნაწარმის მიხედვით ორ დიდ - წვრილმარცვლოვან (წ.) და მსხვილმარცვლოვან (მ.) ჯგუფებად დავყავით. თავად მარცვლოვანება განისაზღვრება მინარევთა და არა თიხის მარცვალთა ზომის მიხედვით (თიხის კრისტალები მიკროსკოპული ზომისაა და მათზე დაკვირვება მხოლოდ მაღალი გადიდების ელექტრო მიკროსკოპითაა შესაძლებელი). თითოეული მათგანი შედგება რამდენიმე ქვეჯგუფის - ოჯახისგან (ო.). ოჯახებში ერთიანდება ნაწარმი, რომელიც თიხის როგორც საწარმოო ნედლეულის მიხედვით ერთგვაროვანია, თუმცა განსხვავდება ტერიგენთა რაობით, რაოდენობითა და კომპოზიციით. ფაბრიკულად დამუშავებულ ნიმუშებს შორის ყველაზე დიდი მსხვილმარცვლოვანი თიხის, პირველი ოჯახია (მ.ო1-1-9), რომელშიც 9 განსხვავებული ფაბრიკა ერთიანდება*.

- **მ.ო1** ხასიათდება საგანგებოდ გამჭლევებული მსხვილი ან საშუალოდ მსხვილი მარცვლოვანების მქონე თიხაში შერეული კირის, ქვიშის (ბაზალტი (?) ან კვარცი) და ან ობსიდიანის მინარევებით (მათი ზომები 0.02-0.4 მმ-ს შორის მერყეობს, პროცენტული რაოდენობა კი 5-15 %-ია), საშუალო ან საშუალოდ მაღალი ფოროვანობით, დაბალი ან საშუალოდ დაბალი სიმჭიდროვით, მყარი ან საშუალოდ მყარი ნიმუშებით, რომელიც ორგანულ მინარევებთან ერთად ჟანგბადიან გარემოში 800-1200°-ზე არიან გამომწვარნი.
- **მ.ო2** ერთ ნიმუშს შეიცავს. მინარევთა რაობა, რაოდენობა და კომპოზიცია პირველი ოჯახის მსგავსია, თუმცა თიხის სტრუქტურა განსხვავებული ელფერის მატარებელია.

წვრილმარცვლოვან თიხის ნიმუშებს შორის სამი ოჯახი გამოვყავით, რომლებშიც ამჟამად თითო-თითო ნიმუში თავსდება:

- **წ.ო1-1** ძალიან წვრილმარცვლოვანი, კარგად განლექილი, 0.2 მმ. ზომის კირქვის მინარევებიანი (5 %), მყარი, დაბალი ფოროვანობის მქონე, მჭიდრო, კარგად გამომწვარი ნიმუშია.
- **წ.ო2-1** ძალიან წვრილმარცვლოვანი, საშუალოდ კარგად განლექილი, 0.5-1 მმ. ზომის კირქვის (5 %), ძალიან ხშირად 0.7 მმ. ზომის ქვიშის (20 %) მინარევებიანი, საშუალოდ რბილი, დაბალი ფოროვნების მქონე, მჭიდრო, კარგად და თანაბრად გამომწვარი ეგზემპლარია.
- **წ.ო3-1** წვრილმარცვლოვანი, საშუალოდ კარგად განლექილი, 0.2 მმ. ზომის კირქვის (15 %), შედარებით ხშირად 0.2-0.5 მმ. ზომის ქვიშის (20-25 %) მინარევებიანი, მყარი, დაბალი ფოროვანობისა და მაღალი სიმჭიდროვის მქონე. კარგად გამომწვარი ნივთია.

არქეოლოგიურ მასალებს, გამოწვის მიხედვით, წითელ და ჩალისფერ (ფერმკრთალ) ქვეჯგუფებად ვყოფთ, თავის მხრივ ეს უკანასკნელნი იყოფა მსხვილმარცვლოვან და წვრილმარცვლოვან ნიმუშებად. მოპოვებული არქეოლოგიური მასალის დიდი ნაწილი არათანაბრად, მოწითალო-მოყავისფროდაა გამომწვარი. უმეტესი მათგანი ცეცხლზე დგომისგან დამწვარია და მოშაო ელფერი დაჰკრავს. საანგარიშო ნაწარმის თიხა საგანგებოდაა გამჭლევებული. ცეცხლგამძლე ჭურჭლებს დიდი რაოდენობით ტერიგენული მინარევები აქვს დამატებული, უმეტესად მათი ზომები 1-4 მმ-ს შორის მერყეობს.

* თიხის ნიმუშთა კლასიფიკაცია, კამერალური სამუშაოების დროის სიმცირის გამო, მასალის მხოლოდ მცირე ჯგუფზე მოხერხდა.

განსახილველი მასალა ფუნქციურად სამეურნეო, სამზარეულო, საოჯახო-სუფრისა და საგანგებო დანიშნულების ნივთებად იყოფა.

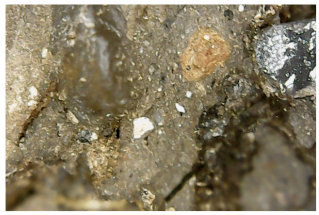
მსხვილმარცვლოვანი

მ.ო1-1

მ.ო1-2

მ.ო1-3

მ.ო1-4

მ.ო1-5

მ.ო1-6

მ.ო1-7

მ.ო1-8

მ.ო1-9

მ.ო2-1

წვრილმარცვლოვანი

წ.ო1-1

წ.ო2-1

წ.ო3-1

სურ. 11 Fig. განვითარებული შუა საუკუნეების მასალების თიხის კეცები. / Ceramic fabrics of the Late Medieval fragments.

სამეურნეო ჭურჭელი

წარმოდგენილია ქოცოების, ჩაფების, კარაქის სადღვებლის, ბადიების ფრაგმენტების სახით.

ქოცოს მხოლოდ ერთი ნიმუში მოგვეპოვება (UID 18), დამზადებულია მსხვილმარცვლოვანი, კირქვისა და ქვიშის მინარევებიანი, მოწითალოდ გამომწვარი პირ გვერდის ფრაგმენტის სახით. ბაკო განივკვეთში სამკუთხა პროფილის მქონეა, ყელი მცირედ შედრეკილი. ტანის ფრაგმენტები არ მოგვეპოვება.

ჩაფის ერთი დიაგნოსტირებული ფრაგმენტია აღმოჩენილი (UID 19). იგი მსხვილმარცვლოვანი ტერიგენულმინარევებიანი, მონაცრისფრო-მოყავისფროდ გამომწვარი, განიერპირიანი ბაკომომრგვალებული, მასიურყურიანი ნიმუშია.

კარაქის სადღვებელი ხელით ნაძერწი, რბილი და ადვილად ფშვნადი, ფოროვან ხორკლიანი, ქვიშის და მცენარეული მინარევების მქონე, მოყავისფროდ გამომწვარი თიხისგან დამზადებული ყურის ფრაგმენტის სახითაა წარმოდგენილი (UID 61).

ბადიის სამიოდე ფრაგმენტია აღმოჩენილი. სამივე მათგანი უხეში თიხისგან, მოყავისფრო-მოწითალოდ გამომწვარი, დიდი ზომის, პირგაშლილი, ბაკოპროფილირებული, ტანმომგრვალებული ნივთია (UID 07, 44, 45).

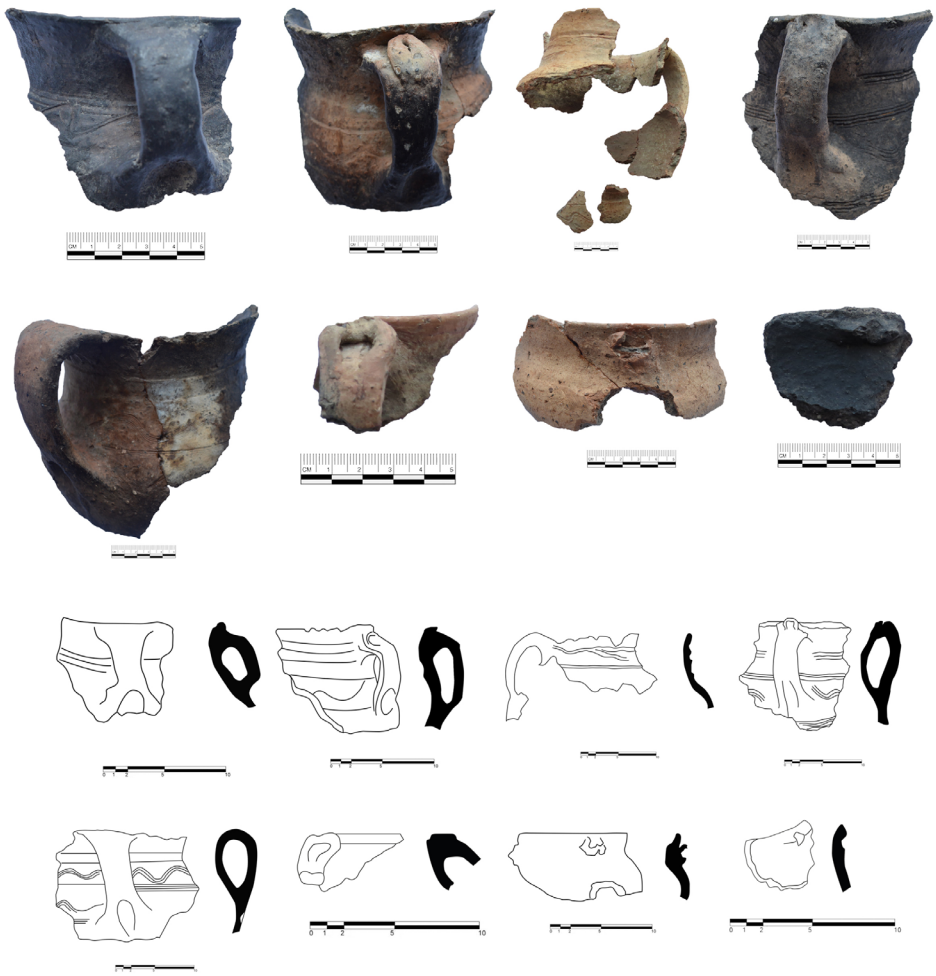
სურ. 12 Fig. მოყავისფროდ გამომწვარი ბადიის პირ-გვერდის ფრაგმენტები. (UID 07, 44, 45). / Rim sherds of dish. (UID 07, 44, 45).

სამზარეულო ჭურჭელი

წარმოდგენილია ყურიანი სადუღარი და უყურო ქოთნების, სარქველების, კეცების სახით.

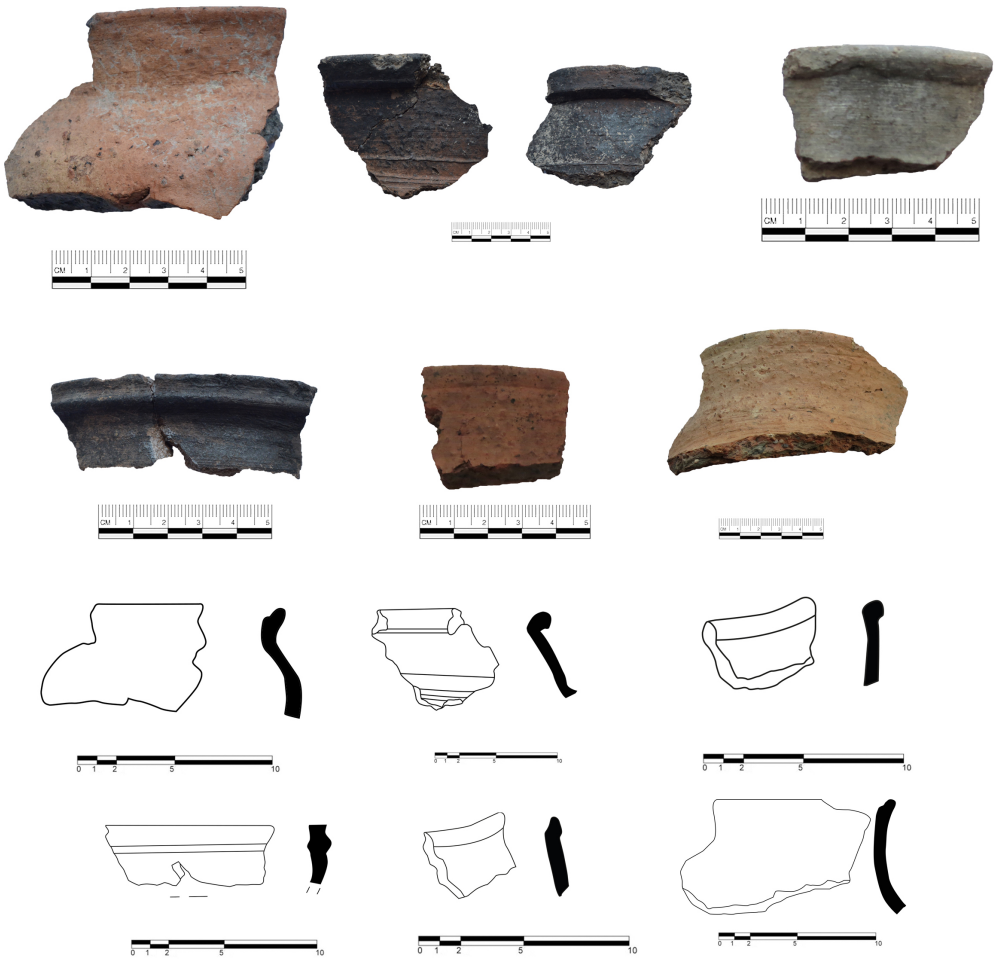
სადუღარი ქოთნები წარმოდგენილია სწორი ან მცირედ პირგადაშლილი, სწორი ან ძირისკენ გაფართოვებული ყელის მქონე, მხარმომრგვალებული ნივთების სახით (9 ერთეული UID 01, 02, 06, 11, 12, 13, 28, 30, 32).

ქოთნები წარმოდგენილია მოწითალო-მოყავისფროდ გამომწვარი 9 ერთეულის სახით (UID 08, 09, 10, 16, 29, 33, 42, 43, 51). ყველა მათგანი საშუალო ან მომცრო ზომისაა. დამზადებულია საგანგებოდ გამჭლევებული, კირის, ქვიშის და ან ოფსიდიანის მინარევების მქონე ცეცხლგამძლე თიხისგან. მათი ფორმები ტიპოლოგიურად მსგავსია. ფრაგმენტები მაღალი სწორყელიანი, კვერცხისებურტანიანი ნიმუშებია.

სურ. 13 Fig. არათანაბარად, მოწითალო-მოყავისფროდ გამომწვარი ყურიანი ქოთნები, ამოღარული და დაძერწილი ორნამენტებით (UID 01, 02, 06, 11, 12, 13, 28, 32). / Handled pots. Mid-brownish fired. With incised and applied decorations (UID 01, 02, 06, 11, 12, 13, 28, 32).

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია მსხვილმარცვლოვანი, ფოროვან-ხორკლიანი, ცუდადგანლექილი, არათანაბარ მოყავისფროდ გამომწვარი (გადანატეხში მქისე), მოზრდილი ქოთნის პირ-კედლის ფრაგმენტი. წრიული, მცირედ გაშლილი პირით, ბაკომომრგვალებული, კონუსურყელიანი (UID 50). ყელზე სამი კონცენტრული ჰორიზონტული ღარი დაუყვება. ნივთი გამოწვისა და დეკორირების ტექნიკით, ასევე ტიპოლოგიური მახასიათებლებით რამდენადმე არქაული იერისაა და შესაძლოა ნივთი ადრე რკინის ხანის ნაწარმს განეკუთვნებოდეს.

სურ. 14 Fig. არათანაბრად, მოწითალო-მოყავისფრო-ჩალისფრად გამომწვარი ქოთნების ფრაგმენტები (UID 08, 09, 10, 33, 43, 51). / Pot rim fragments. Uneven brownish-reddish fired (UID 08, 09, 10, 33, 43, 51).

სარქველები არქეოლოგიურ მონაპოვარში განსაკუთრებით საინტერესო ჯგუფს ქმნის. ასეთი სულ 8 არტეფაქტი მოგვეპოვება. ყველა მათგანი ხელით ნაძერწი, უხეში, ცუდად განლექილი, ფშვნადი თიხისგან, მოყავისფროდ გამომწვარი, ზოგჯერ დამწვარი, არაპროპორციული ნიმუშია. ტიპოლოგიურად 2 ჯგუფად ნაწილდებიან. პირველ ჯგუფში ერთიანდებიან გულშეღარული სარქველები (UID 20, 21, 22, 23, 26, 56),

მეორეში კი ბრტყელძირიანები (UID 24). სარქველთა დეკორირების ხერხებში გვხვდება დაძერწვით, ამოღარვით, ჭდობით, წნევით მიღებული ორნამენტები, რომლებიც რიგ ძემთხვევებში განსაკუთრებულ - ინდივიდუალურ სახეებს ქმნიან.

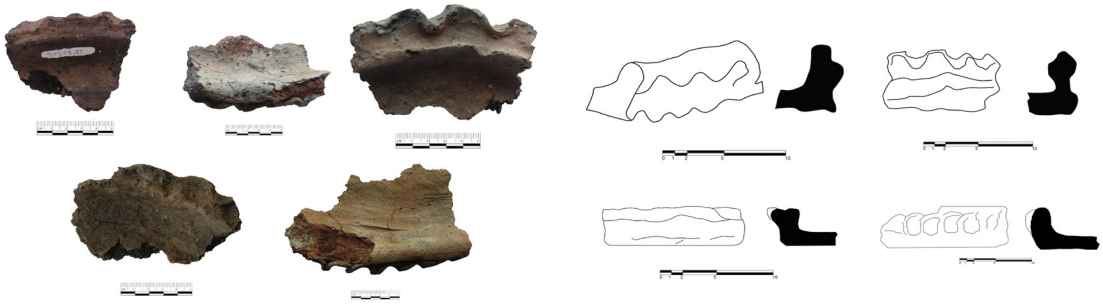

სურ. 15 Fig. არათანაბრად გამომწვარი, დამწვარი, სადუღარი ქოთნების გულშეღარული თავსახურები. ამოღარული და დანაძერწი ორნამენტებით (UID 20, 21, 22, 23, 26, 56). / Lids of cooking pots. Uneven fired. With incised and applied decoration (UID 20, 21, 22, 23, 26, 56).

კეცები 8 დეკორირებული ეგზემპლარის სახითაა წარმოდგენილი, ყველა მათგანი ხელით, მსხვილმინარევებიანი, გაუმჭლევებელი, ადვილადფშვნადი თიხითაა ნაძერწი. ნივთები ბრტყელძირიანი, დაბალკედლიანი, მცირედპირმოყრილი და ბაკოპროფილირებულნი არიან. ბაკო და პირი თითისმიერი ან ჯოხისებური მრგვალი საგნით დატანილი ნაჭდევებითაა შემკული (UID 15, 36, 37, 38, 39, 40, 52, 53).

საოჯახო-სუფრის ჭურჭელში განვიხილავთ მოუჭიქავი და მოჭიქული ჯამებისა და დოქების ფრაგმენტებს.

მოუჭიქავი ჯამები 3 არტეფაქტის სახითაა წარმოდგენილი. ამათგან ერთი ხელით ნაძერწი, კირის მინარევებიანი, არათანაბრად გამომწვარი, პირმოყრილი, ბაკო ორმხრივადპროფილირებული, მუცელმომრგვალებული ნიმუშია (UID 17); ორი კი ჩარხზე დამზადებული, წვრილმარცვლოვანი, გამჭლევებული, კირისმინარევებიანი თიხისგან დამზადებული, ჩალისფრადგამომწვარი, პირმოყრილი, ბაკოწაკვეთილი. დაბალი მხრითა და გამოზიდული ნაწიბურიანი მუცლით (UID 03). ასევე წვრილმარცვლოვანი, ჩალისფრად გამომწვარი, ბაკო სამკუთხა ფორმის ჯამის პირის ფრაგმენტი, პირზე წითლად შეღებილი ზოლით (UID 46).

სურ. 16 Fig. მოწითალო-მოყავისფროდ გამომწვარი კეცის პირდაჭდეული ფრაგმენტები (UID 15, 36, 37, 52, 53). / Fragments of pan-shaped pots. With pinched decoration on the rim (UID 15, 36, 37, 52, 53)

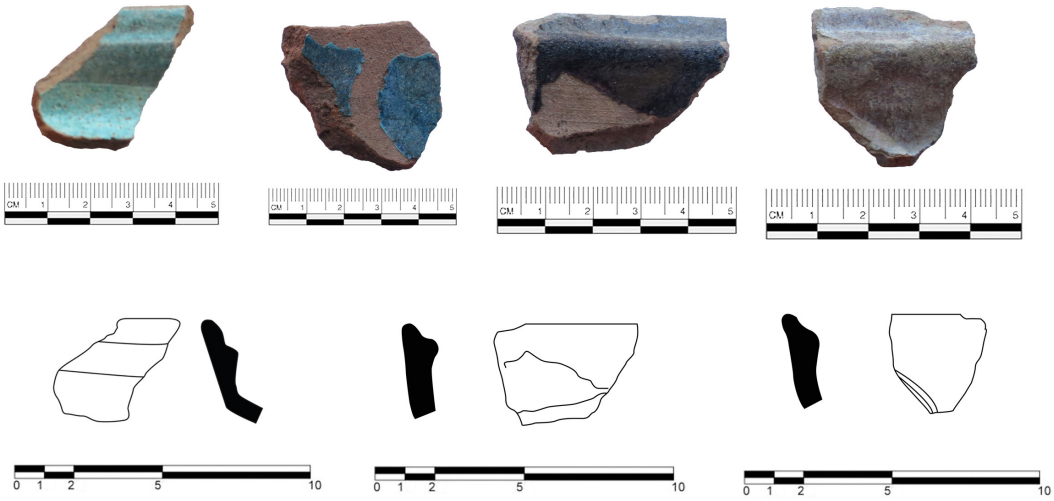

სურ. 17 Fig. მოყავისფრო-ჩალისფრად გამომწვარი ჯამების პირ-კედლის ფრაგმენტები (UID 03, 17, 46). / Rim sherds of unglazed bowls (UID 03, 17, 46).

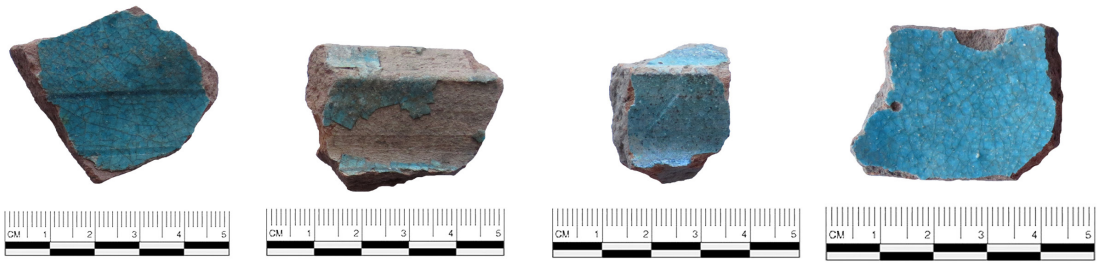
მოჭიქული ჯამები (და მთლიანად მოჭიქული ნაწარმი) წარმოდგენილია 11 ფრაგმენტის სახით, რომლებიც შიშველკეციან ანგობით მოხატულ, ნაკაწრებიან ან სადად, ერთფრად და მრავალფრად მოჭიქულ ჯგუფებად იყოფიან.

შიშველკეციანი, ანგობით მოხატული ჯამები წარმოდგენილია ოთხი ფრაგმენტის სახით (UID 05, 48, 70, 71). დეკორზედა ჭიქური წარმოდგენილია უფერული, ცისფერი და მდოგვისფერი ვარიანტებით.

ერთფერი ჭიქურით დაფარული 4 ფრაგმენტი მოგვეპოვება (UID 47, 49, 58, 69). ერთი მათგანი გრავირების ტექნიკითაა გაფორმებული, სხვა დანარჩენი სადაა. ნივთები თეთრი ანგობითაა დაფარული და გადავლებული აქვს ცისფერი ჭიქური.

სურ. 18 Fig. მოწითალოდ გამომწვარი მოჭიქული ჯამების პირ-კედლის ფრაგმენტები. შიშველკეციანი, თეთრი ანგობით მოხატული, ერთფრად მოჭიქული (UID 05, 48, 70, 71). / Rim sherds, the fragments of glazed bowls. Painted with white slip and covered with transparent monochrome glaze (UID 05, 48, 70, 71).

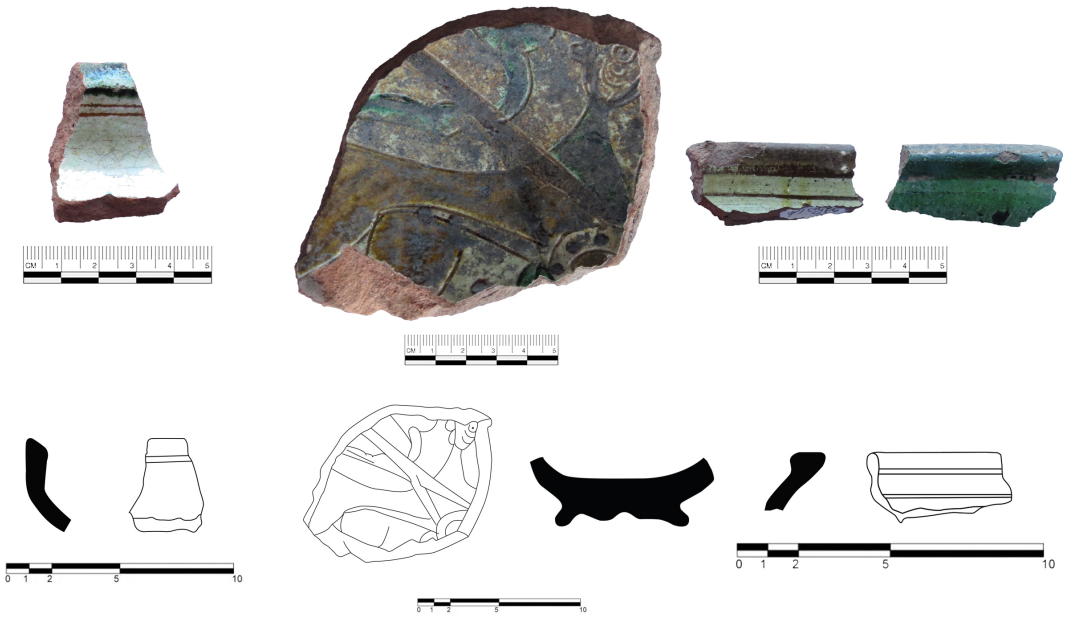
სურ. 19 Fig. მოწითალოდ გამომწვარი მოჭიქული ჯამების პირისა და კედლის ფრაგმენტები. თეთრი ანგობით დაფარული, ამოკაწრული (მარცხნივ) და სადა. გადავლებული აქვთ ცისფერი ჭიქური (UID 47, 49, 58, 69). / Fragments of monochrome turquoise glazed bowls (UID 47, 49, 58, 69).

მრავალფრად მოჭიქულ ნიმუშთა შორის სამი ფრაგმენტი გვხვდება. ამათგან ერთი ბაკომომრგვალებული სწორმხრიანი ჯამია (UID 57). მხრის შიდაპირის შემკობის მსგავსი კომპოზიცია დამახასიათებელია ჩვენში გავრცელებული გეომეტრიული, ცხოველ და ფრინველსახოვანი მოტივებით დეკორირებული ჯამებისთვის.

პირმოყრილი, ბაკოპროფილირებული ჯამის პირ-კედლის ფრაგმენტი (UID 59). შიდაპირი იმეორებს ზემოთდასახელებულ კომპოზიციურ ვარიანტს, იმ განსხვავებით რომ ამ შემთხვევაში ჯამის გარე მხარე თეთრად ანგობირების შემდეგ მწვანე კრიალა ჭიქურითაა დაფარული.

ჯამის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი, ქუსლი ჭრილში მომრგვალებულია, ძირი კოპიანი

(UID 27). კოპის ცენტრში ღრმა თითისმიერი ფოსო დაუყვება. თეთრი ანგობით დაფარულ შიდაპირზე ამოკაწრულია მწვანე, მოყვითალო და მოყავისფრო ჭიქურით დაფერილი ფანტასტიკური ცხოველის - გრიფონის გამოსახულება. ცხოველს ლომის ტანი (შემორჩენილია ყვითლად მოხატული ზურგის, გავისა და უკანა კიდურების ზედა ნაწილი), ზეაწეული ფრთა (მწვანედ დაფერილი, მწვანედშეღებილი ყელი კი სავარაუდოდ ლომის თავის გამოსახულებით სრულდება).

სურ. 20 Fig. მოწითალოდ გამომწვარი მოჭიქული ჯამების პირისა და ძირ-ქუსლის ფრაგმენტები. თეთრი ანგობით დაფარული, ამოკაწრული, მრავალფრად მოხატული. გადავლებული აქვთ უფერული კრიალა ჭიქური (UID 27, 57, 59). / Rim and base sherds of polychrome glazed bowls (UID 27, 57, 59).

დოქის ფრაგმენტად მიგვაჩნია ჩალისფრად გამომწვარი, კირისმინარევებიანი თიხისგან დამზადებული თეთრი ანგობით დაფარული და შავ-წითელი საღებავით მოხატული კედლის უსახური ფრაგმენტი (UID 04). მისი უსახურობის მიუხედავად, ფრაგმენტს მრავალი სრული ფორმით შემორჩენილი ანალოგი ეძებნება საქართველოს სხვადასხვა სინქრონული ხანის ძეგლებიდან მომდინარე არქეოლოგიურ მასალებში.

საგანგებო დანიშნულების ნივთებს შორის მოჭიქული ჭურჭლის მეორადად გამოყენებული ფრაგმენტისგან დამზადებულ საგანს განვიხილავთ (UID 60). აღნიშნული ფორმის ეგზემპლარები საქართველოს ტერიტორიაზე შესწავლილი სხვადასხვა ხანის მრავალი ძეგლიდან მომდინარე არქეოლოგიურ მასალებში ცნობილი დისკოსებური, ცენტრში გახვრეტილი არტეფაქტია. სხვადასხვა მკვლევარი მათ გორგოლაჭებად, საწაფებად, კვირისტავებად, საბავშვო სათამაშოს დეტალად თუ სასწორის გირად განიხილავს. ვინაიდან, არტეფაქტს შერჩენილი აქვს ანგობზედა ერთფერი ცისფერი ჭიქურით დაფარვის კვალი, ნივთის დამზადების ქვედა ქრონოლოგიურ თარიღად XI-XII სს-ს მივიჩნევთ. მისი ფუნქციური რაობის საკითხს კი ღიად დავტოვებთ.

სურ. 21 Fig. ჩალისფრად გამომწვარი დოქის კედლის ფრაგმენტი. მოთეთრო ანგობით დაფარული, წითელი და შავი საღებავით მოხატული (UID 04). / Shoulder sherd of jug. White slip covered, with white and black painted decorations (UID 04).

სურ. 22 Fig. გორგოლაჭი. დამზადებულია მეორადი გამოყენებით, მოწითალოდ გამომწვარი, ცისფრად მოჭიქული ჯამის კალთის ფრაგმენტისგან (UID 60). / Roll. With the secondary use of the pot body fragment, glazed in blue (UID 60).

მინის ნაწარმი

ერთეული ფრაგმენტის სახითაა წარმოდგენილი. ესაა ლურჯი გამჭირვალე მინისგან დამზადებული განივკვეთში ბრტყელი, ორღარიან ყალიბში გატარებული პატარა ზომის სამაჯური რგოლის ფრაგმენტი (UID 87). სპეციალურ ლიტერატურაში ბრტყელგანივკვეთიან სამაჯურებს ადრეული შუასაუკუნეების ბოლო და განვითარებული შუასაუკუნეების საწყისი ეტაპით ათარიღებენ [უგრელიძე, ნ. 1967; ჩხატარაშვილი, მ. 1978; ჩხატარაშვილი, მ. 2014].

სურ. 23 Fig. მოლურჯო-ცისფერი მინის სამაჯურის ფრაგმენტი. ბრტყელ ღეროიანი, გატარებულია ორღარიან ყალიბში (UID 87). / A fragment of the bracelet. Glass. (UID 87)

განხილული არქეოლოგიური მასალები თანამედროვე საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი, განვითარებული შუა საუკუნეებით დათარიღებული ძეგლებიდან მომდინარე ნიმუშების ანალოგურია. მსგავი ტიპოლოგიური ნაწარმი აღმოჩენილია თბილისის [გრძელიშვილი ი; ტყეშელაშვილი ო. 1961; მიწიშვილი მ. 1969; მინდორაშვილი დ. 2009], რუსთავის [ლომთათიძე გ. 1988; მიწიშვილი მ. 1969; პაჭიკაშვილი ნ. 2014; ჭილაშვილი ლ. 1958], დმანისის [მაისურაძე ზ. 1953; მიწიშვილი მ. 1969; მუსხელიშვილი ლ. 1938; ჯაფარიძე ვ. ართილავა ვ. 1971; ჯაფარიძე ვ. 1969], ჟინვალის [რამიშვილი რ. 1970; რჩეულიშვილი გ. 1985], თელავის [ჩიკოიძე ც. 1969; ჩიკოიძე ც. 1974; ჩიკოიძე ც. 1979] არეშის [ჭილაშვილი ლ; 1991], ახალქალაქის [ჯანდიერი ე. 1969; ჯანდიერი ე. 1974; ჯანდიერი ე. 2010], სამშვილდის [ლომთათიძე გ. 1974], უფლისციხის [მინდორაშვილი დ. 2008], გუდარეხის [მუხსელიშვილი ლ. ჯაფარიძე ვ. ხიდაშელი შ.1954], უჯარმის [მუსხელიშივილი დ. 1966], ძველი გავაზის [ჭილაშვილი ლ. 1975]; დვინის [Кафадариан К. Г. 2002; Калантариан А.А. 1976]; გარნისის [Петросян Г. А. 1988]; ყაბალას [HEYDAROVA R. BABAYEV I. 2015; HEYDAROVA R. BABAYEV I. 2016; HEYDAROVA R. BABAYEV I. 2017], შამქორის [DOSTYEV T. BƏŞİROV R. MYRZƏYEV R. HÜSEİNLY N. 2013; Достиев Т. М. 2017] და სხვ. მრავალ სინქრონული ხანის ძეგლზე. ჩვენ მიერ აღმოჩენილი არტეფაქტების დიდ

უმრავლესობას ადგილობრივ - სოფლის ნაწარმად მივიჩნევთ. წარმოდგენილი ნაწარმის დამზადების თარიღი, მათ ტიპოლოგიაზე დაყრდნობითა და ანალოგური მასალის გათვალისწინებით განვითარებული შუა საუკუნეების ქრონოლოგიურ დიაპაზონში თავსდება. კარგად დათარიღებულ ნიმუშებს შორის აღსანიშნავია მოჭიქული ნაწარმი, რომელიც ტიპოლოგიური ჯგუფების შესაბამისად - ანგობით მოხატული ნიმუშები X-XI, ერთფრადმოჭიქული XI-XII, მრავალფრად მოხატული ნიმუშები კი XII-XIII საუკუნეებით თარიღდებიან [მაისურაძე ზ. 1953; მიწიშვილი მ. 1969; მიწიშვილი მ. 1998; ჯაფარიძე ვ. 1956].

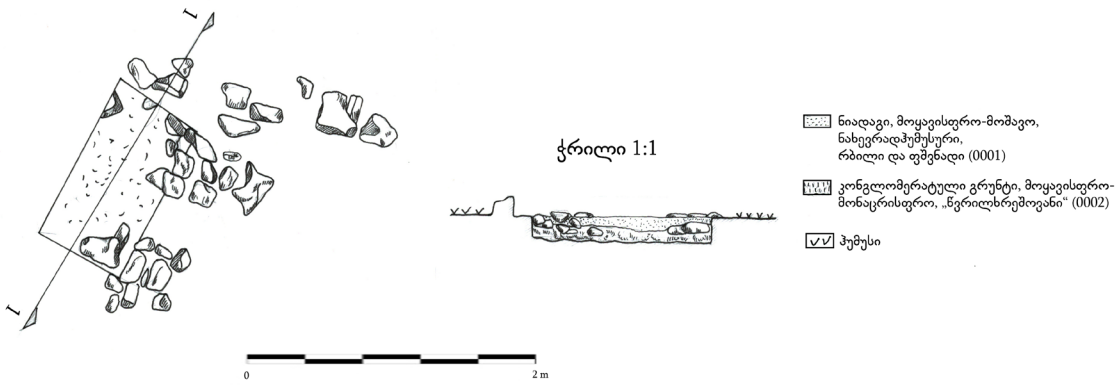
საქართველოს არქეოლოგიურად შესწავლილი ძეგლებიდან მომდინარე პუბლიცირებული ნაწარმის მიხედვით, სოფელ ხულგუმოში აღმოჩენილი მოუჭიქავი არტეფაქტები მათი არაპროპორციულობისა და რიგ შემთხვევებში მხატვრული სიმდარის მიუხედავად, სრულად იცავენ და იმეორებენ კულტურული პერიოდისთვის სახასიათო ყველა სტილისტიკურ ნიშანს, დეკორირების ხერხებსა და კომპოზიციებს. ამავე ანალოგიური მასალის გათვალისწინებით დასახელებულ ნაწარმს ზოგადად XI-XIII საუკუნეებით ვათარიღებთ.

ფაე 03 თ1
(ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიცია უბანი 3, თხრილი 1)

ფარავნის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დაზვერვითი-არქეოლოგიური სამუშაოები აწარმოა შაორის მიმდებარე ნასახლარზე, სადაც ორი 2x1 მ-ზე ზომის სადაზვერვო თხრილის შესწავლა განახორციელა. ამ დასახლების ნაშთები მდებარეობს შაორის მთის ჩრდილო დასავლეთ ფერდობზე (Co: E394610.98/N4592531.49). ნასახლარის ნაშთები ვიზუალური დათვალიერებითაც არათუ ჩანდა, არამედ ზოგ ადგილებში კედლების სიმაღლე 1.5 მ- საც აღწევდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნასახლართან მდებარე ფერმის მეპატრონეები, პრაქტიკული დანიშნულებისათვის წარმატებით იყენებენ ნასახლარის კედლის ქვებს. თავდაპირველად გასათხრელად შეირჩა ტერიტორიის ცენტრალურ ნაწილზე არსებული შემაღლება, სადაც მიწისზედა ნაგებობების კვალი თითქმის არ შეინიშნებოდა. ეს გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა რათა გარკვეულიყო ნასახლარის ხასიათი და გავრცელების საზღვრები.

თხრილი ზომით 2.30x1.40 მ-ზე გაითხარა 0.45 სმ. სიღრმემდე. თხრილის ზედაპირზე მწკრივად განლაგებული ქვები თითქოს კედლის სიზუსტით მიუყვებოდნენ ერთმანეთს, თუმცა ჰუმუსური ფენის მოხსნის შემდეგ აღმოჩნდა რომ ზემოხსენებული ქვების რიგობითობა მხოლოდ დამთხვევაა და არავითარ სისტემასთან არ აქვს კავშირი. თხრილიც სტერილური აღმოჩნდა. ჰუმუსური შავმიწიანი ფენის შემდეგ მოყავისფრო ფენა ფარავდა ქვების კონგლომერატს. თხრილის გათხრები შეჩერდა და მოხდა მისი რეკულტივაცია.

ამრიგად, ნასახლარის ტერიტორიის ძირითადი ნაწილი მიწის ზევით შემორჩენილ ნაგებობებს შეადგენს. ვფიქრობთ ნაგებობებს შორის განთავსებული სივრცე დაუსახლებელი უნდა ყოფილიყო.

სურ. 24 Fig. ფაე 03 თ1, შაორის სამხრეთ დასავლეთით მდებარე ნასახლარი. თხრილის სიტუაციური გეგმა და ჭრილი. / FAE 03 T1, Trail trench excavated in SW side of the Shaori settlement. General plan, Stratigraphy cut.

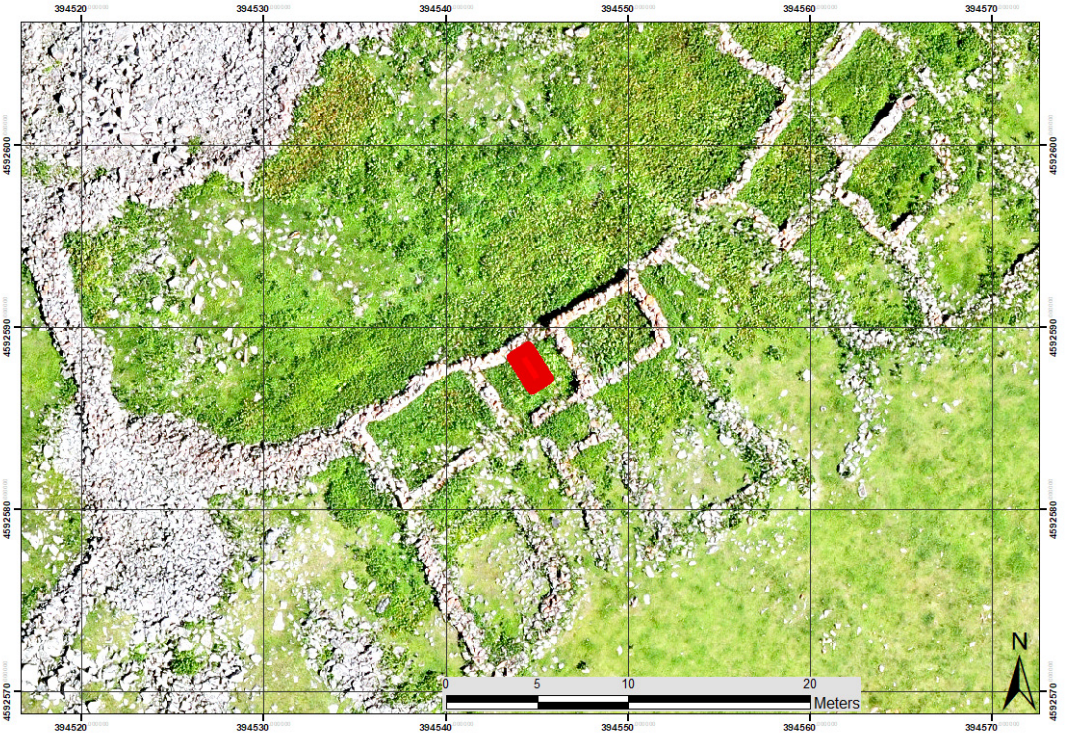
სურ. 25 Fig. ფაე 03 თ1, გათხრის პროცესი. / FAE 03 T1, the excavation process.

ფაე 03 თ2
(ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიცია უბანი 3, თხრილი 2)

პირველი თხრილის რეკულტივაციის შემდეგ მეორე თხრილის გაკეთება გადაწყდა. ერთ-ერთი ნაგებობის შიდა სივრცეში (სურ 25), შეირჩა ლოკაცია მეორე თხრილისათვის (Co: E394544.65/N4592586.11). თხრილის ზომებია 0.90x2.10 მ-ზე,

სიღრმე ჩრდილო დასავლეთის მხარეს 0.70 სმ; სამხრეთ აღმოსავლეთით 0.37. თხრილი დამხრობილია ჩრდილო დასავლეთიდან სამხრეთ აღმოსავლეთით, კედლის გასწვრივ. გათხრებისას გამოვლინდა ორი ერთმანეთზე მიყოლებული ფენა, თუმცა მიუხედავად ამისა კონტექსტების რაოდენობა სამია.

კონტექსტი 0001 არქეოლოგიურად არ არის საინტერესო, ის წარმოადგენს ბალახის საფარს და მისი ფესვების მიერ შედგენილ მიწის მასას, რომელშიც არ მოიპოვება არტეფაქტები. კონტექსტი განფენილია თხრილის სრულ პერიმეტრზე, ჩრდ.-დას. მონაკვეთში შედარებით ინტენსიურია, ცენტრალურ მხარეს და აღმ. მიმართულებით იკლებს.

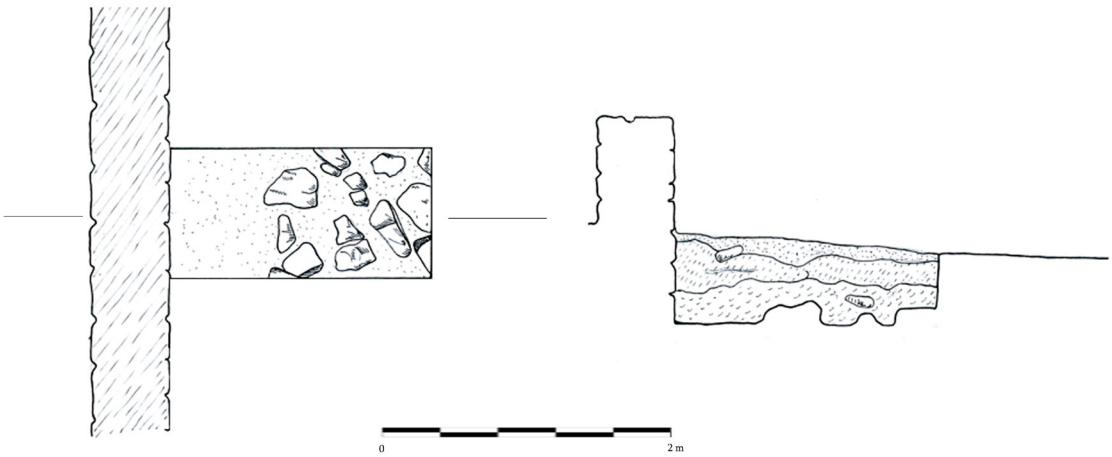
სურ. 26 Fig. ნამოსახლარი, ფაე 03 თხრილი 2 -ის მდებარეობა. / The settlement, FAE 03 T2, the location of the trail trench.

კონტექსტი 0002 წარმოადგენს შევსებას, რომელიც შენობის დროთაგანმავლობაში დანგრევის გზით უნდა იყოს მიღებული. შევსება შედგებოდა თიხნარი მიწით (80 %), ბაზალტის ქვის არაწესიერი კუთხოვანი ფორმის ტეხილი ქვებით, ზომით 30-40 სმ. (კედლის ნაყარი 15 %), განფენილია ჩრდილო-დასავლეთით ინტენსიურად, აღმოსავლეთით 0.1-0.23 მ. მთელ საშუალოდ 0.15 მ, თხრილზე, ცენტრში 0.1-0.2 კონტექსტი ვრცელდებოდა თხრილის სრულ მონაკვეთზე. ამავე ფენაში ქვის სხვადასხვა ზომის სამშენებლო ნარჩენთან ერთად გვხვდებოდა ხის ძელების ფრაგმენტები, რომელიც განსაკუთრებით თვალსაჩინო იყო თხრილის ჩრდილო დასავლეთ კუთხეში, კედლის გასწვრივ. როგორც ჩანს ეს ხის ძელებიც კონსტრუქციის ნაწილს წარმოადგენდა, თუმცა ძალზედ პატარა უნდა ყოფილიყო სახურავის კონსტრუქციისათვის. ამავე კონ-

ტექსტში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის 6 ფრაგმენტი. ერთი პირის ფრაგმენტი, ერთი ყელის მცირე ნაწილი და 4 უსახური ნატეხი.

კონტექსტი 0003 მდებარეობდა კონტექსტ 0002-ის ქვეშ და განფენილი იყო სრულად, მთელს თხრილში, სავარაუდოდ, მთელ ოთახშიც იგივე ფენა უნდა გრძელდებოდეს. კონტექსტი წარმოადგენს მოყავისფრო თიხის ტკეპნილს, რომელშიც სხვადასხვა ზომის ქვები იყო ჩაჭედილი. სამწუხაროდ, თხრილის ზომის სიმცირიდან გამომდინარე ვერ ხერხდება დაზუსტებით ამ ფენის რაობის განსაზღვრა, თუმცა, სავარაუდოდ, ეს კონტექსტი უკვე იატაკის დონე უნდა იყოს. ამასვე გვიდასტურებს კედლის სიღრმეც, რომელიც ამ ფენაშივე მთავრდება.

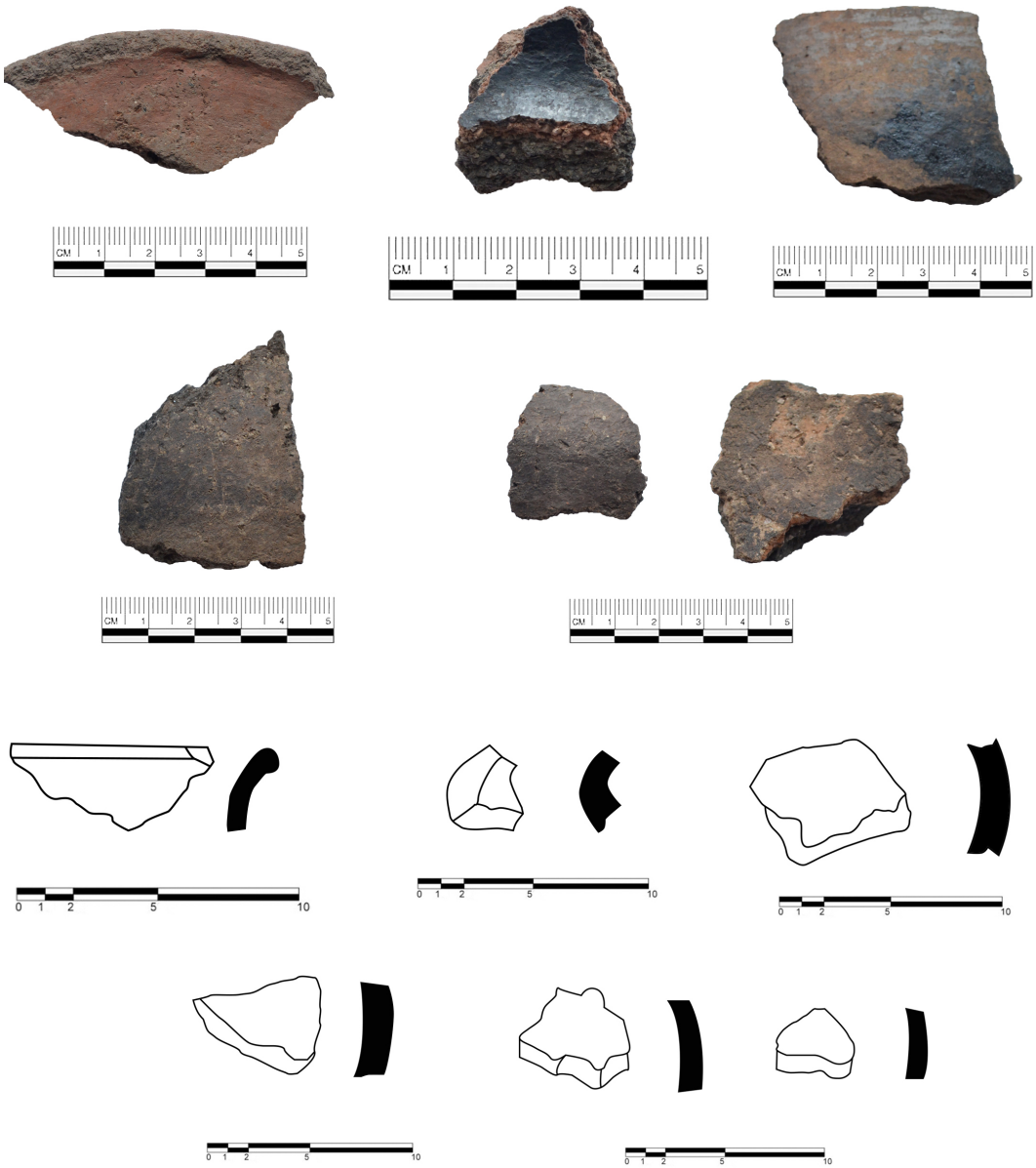
კონტექსტი შედგებოდა მოყავისფრო თიხნარი მიწისა (80%) და ბაზალტის არაწესიერი კუთხოვანი ქვებისაგან ზომით 0.2-0.3 მ. (20 %). ფენაში არ აღმოჩნდა კერამიკის არცერთი ფრაგმენტი, თუ სხვა არტეფაქტი.

სურ. 27 Fig. ფაე 03 თ2, შაორის სამხრეთ დასავლეთით მდებარე ნასახლარზე გაჭრილი N 2 თხრილი. სიტუაციური გეგმა და ჭრილი. / FAE 03 T2, trail trench excavated in SW side of the Shaori settlement. General plan, stratigraphy cut.

მოპოვებული მასალა

ფაე 03 თ02-ში მოპოვებული მასალა ძალზედ მწირია. მასალა იმდენად მცირერიცხოვანია, რომ ძეგლის ხასიათზე მსჯელობა თითქმის შეუძლებლად მიგვაჩნია მიმდინარე მონაცემების მიხედვით. ხსენებულ თხრილში აღმოჩნდა მხოლოდ ექვსი კერამიკული ნატეხი. ექვსივე ნაპოვნია კონტექსტ 0002- ში, ნანგრევ ფენაში. ექვსიდან მხოლოდ ერთი მათგანია სახიერი, დანარჩენი ხუთი წარმოადგენს სხვადასხვა ჭურჭლის მუცლისა და ყელის ფრაგმენტებს.

სურ. 28 Fig. კერამიკული მასალა ფაე 03 თ2-დან. / Ceramic sherds from FAE03 T2.

დასკვნა

ამრიგად, ფარავნის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები დადებითად შეიძლება შეფასდეს, თუნდაც იმ ფაქტორიდან გამომდინარე, რომ ფარავნის მიდამოებში სარიტუალოგზიანი ყორღანის პირველი პრეცენდენტი დაფიქსირდა. უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ სრულიად გაამართლა ახალი მეთოდების გამოყენების ექსპერიმენტმა დოკუმენტაციის წარმოებისა და მონაცემთა ბაზების შექმნის თვალსაზრისით.

ექსპედიციამ წარმატებით განახორციელა სტუდენტებისათვის სალექციო კურსების ჩატარება, რომელიც ზემოხსენებული დოკუმენტაციის გააზრებულად შესწავლასა და ამავე დოკუმენტაციის პრაქტიკაში გამოყენების უნარების შემუშავებას მიეძღვნა.

ვფიქრობთ, ფარავნის მიმდებარე ტერიტორიაზე კვლევების გაგრძელება დაგვეხმარება ვცადოთ ბრინჯაოს ხანის პერიოდის ადამიანის საცხოვრებელი გარემოს რეკონსტრუქცია და დავადგინოთ მათი განსახლების არეალი. კვლევები უმნიშვნელოვანეს ინფორმაციას მოგვცემს არა მხოლოდ არქეოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ პალეოგარემოს კვლევის კუთხითაც. ყველაფერი ზემოთხსენებული კი, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს არქეოლოგიაში ინტერდისციპლინური მიდგომების დამკვიდრებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

არჩვაძე, თ. (1969). *მოუჭიქავი თიხის ჭურჭლის წარმოების ისტორიისათვის შუა საუკუნეთა საქართველოში.* ფსაძ I. მეცნიერება. თბილისი.

გოგაძე, ე. (1972). *თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი.* მეცნიერება. თბილისი.

გოგაძე, ე. (1979). *ფარავნის ყორღანის გათხრები.* სსმაეVII. თბილისი.

გრძელიშვილი, ი., ტყეშელაშვილი, ო. (1961). *თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები.* საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.

კახიანი, კ., ღლიღვაშვილი, ე. (1998). *ტაშირის N5 ყორღანული სამარხი.* დმანისი I. გვ.88-107. მეცნიერება. თბილისი.

კუფტინი, ბ. (1941). *არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში.* საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი.

ლომთათიძე, გ. (1974). *შუაფეოდალური ხანის ნამოსახლარების გათხრა სამშვილდის მიდამოებში.* ფსაძ II. მეცნიერება თბილისი.

ლომთათიძე, გ. (1988). *ქალაქი რუსთავი არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით.* კრებული „რუსთავი". მეცნიერება. თბილისი.

მაისურაძე, ზ. (1953). *ქართული მხატვრული კერამიკა.* თბილისი.

მინდორაშვილი, დ. (2009). *არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში.* თბილისი.

მინდორაშვილი, დ. (2008). *უფლისციხე შუა საუკუნეებში.* თბილისი.

მიწიშვილი, მ. (1969). *მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში IX-XII სს.* ხელოვნება. თბილისი.

მიწიშვილი, მ. (1998). მ*რავალფერად მოჭიქული კერამიკის გავრცელების საკითხისათვის.* ფსაძ VI. მეცნიერება. თბილისი.

მუსხელიშვილი, ლ. (1938). *დმანისი (ქალაქის ისტორია და ნაქალაქარის აღწერა).* შოთა რუსთავლის ეპოქის მატერიალური კულტურა. თბილისი.

მუსხელიშივილი, დ. (1966). *უჯარმა.* თბილისი.

მუხსელიშვილი, ლ., ჯაფარიძე, ვ., ხიდაშელი, შ. (1954). *გუდარეხი*. თბილისი.

ნარიმანიშვილი, გ. (2000). *ძვ.წ. II ათასწლეულის სარიტუალო გზები თრიალეთში.* ძიებანი. გვ. 47-52. თბილისი.

პატარიძე, ნ. (2019). *ფარავნის ტბის მიმდებარე ტერიტორიაზე 2018 წელს წარმოებული კომპლექსური გეოარქეოლოგიური დაზვერვების მოკლე ანგარიში.* 2018 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული. თბილისი.

პაჭიკაშვილი, ნ. (2014). *ძველი რუსთავი*. სეზანი. თბილისი.

რამიშვილი, რ. (1970). *ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები I.* სიონი. თბილისი.

რჩეულიშვილი, გ. (1985). *ჟინვალის ნაქალაქარის გარეუბნის მოჭიქული ჯამები.* არქეოლოგიური ძიებანი. თბილისი.

უგრელიძე, ნ. (1967). *ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის*. თბილისი.

ქიქოძე, ზ., ქორიძე, ზ. (1978). *ფარავნის დაზვერვითი არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1977წ.* ჩატარებული სამუშაოების მოკლე ანგარიში. სსმაე,VI. თბილისი.

ჩიკოიძე, ც. (1969). *ქალაქ თელავის ისტორიისათვის*. ფსაძ I. მეცნიერება. თბილისი.

ჩიკოიძე, ც. (1974). *ქალაქი თელავი გვიანფეოდალურ ხანაში*. ფსაძ II. მეცნიერება. თბილისი.

ჩიკოიძე, ც. (1979). *ქალაქი თელავი*. თბილისი.

ჩხატარაშვილი, მ. (2014). *ქართული მინის წარმოების ისტორიისათვის.* კრებული რუსთავი IV. პოლიგრაფი. თბილისი.

ჩხატარაშვილი, მ. (1978). *მინა ძველ შუასაუკუნეთა საქართველოში.* მეცნიერება. თბილისი.

ჭილაშვილი, ლ. (1970). *ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში*. მეცნიერება. თბილისი.

ჭილაშვილი, ლ. (1958). *ქალაქი რუსთავი*. ისტორიულ-არქეოლოგიური ნარკვევი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი.

ჭილაშვილი, ლ. (1991). *არეში*. თბილისი.

ჭილაშვილი, ლ. (1975). *ძველი გავაზი*. თბილისი.

ჯანდიერი, ე. (1969). *ჯავახეთის ახალქალაქის ისტორიისათვის*. ფსაძ I. მეცნიერება. თბილისი.

ჯანდიერი, ე. (1974). *ჯავახეთის ახალქალაქი გვიანფეოდალურ ხანაში.* ფსაძ II. მეცნიერება. თბილისი.

ჯანდიერი, ე. (2010). *ჯავახეთის ახალქალაქის ძველი ნამოსახლარები*. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, 46 B. თბილისი.

ჯაფარიძე, ვ. (1956). *ქართული კერამიკა (XI-XIII სს).* თბილისი.

ჯაფარიძე, ვ., ართილავა, ვ. (1971). *გათხრები დმანისსა და მის მიდამოებში*. სსმაე II. თბილისი.

ჯაფარიძე, ვ. (1969). *ნაქალაქარ დმანისის არქეოლოგიური შესწავლა*. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, 46 B. თბილისი.

Достиев, Т. М. (2017). *Поливная керамика средневекового города Шамкир*. Поливная керамика средиземноморья и причерноморья X—XVIII вв. Том 2, Stratum plus. Казань - Кишинёв.

Жоржикашвили, Л., Гогадзе, Е. (1974). *Памятники триалети епохи ранней и средней бронзи.* мецниереба. Тбилиси.

Калантариан, А. А. (1976). *Двин I.* Раскопки центрального квартала 1964-1970 гг. Издательство академии наук Армянской ССР. Ереван.

Кафадариан, К. Г. (2002). *Двин II.* Город Двин и его раскопки (1973-1980 гг.). Гитутюн. Ереван.

Петросян, Г. А. (1988). *Гарни в IX-XIV веках*. Издательство Ан Армянской ССР. Ереван.

Dostyev, T., Bəşirov, R., Myrzəyev, R., Hüseinly, N. (2013). *Orta asr şəmkir şəhəri* .. Arxeolojiqazintilar və artefaktlar, Amea arxeologia və etnoqrafya institutu Azerbaican respublikasi mədəniyyat və turizm nazirliyi regionlarin inkişafi ictimai birliyi. Baki.

Heydarova, R., Babayev, I. (2015). *2013 The gabala archaeological expedition*. Reports, findings. Baku.

Heydarova, R., Babayev, I. (2016). *2014 The gabala archaeological expedition:* Reports, findings. Baku.

Heydarova, R., Babayev, I. (2017). *2015-2016 The gabala archaeological expedition:* Reports, findings. Baku.

Kvavadze, E., Kakhiani, K. (2010). *Palynology of the Paravani burial mound (Early Bronze Age, Georgia) in Archaeobot (2010).* 19: 469-478.

The 2019 excavation report carried out by Paravani Archaeological Expedition

Darejanashvili Davit,
The Co-director of Paravani archaeological excavation
d.darejanashvili@gmail.com

Pataridze Nino,
The head of Paravani archaeological project
pataridze.ni@gmail.com

Akhalaia Mate,
The head of documentation and databases in Paravani archaeological project
mate.akhalaia.2@iliauni.edu.ge

Summary

The Paravani lake is located in South-West Georgia, in the gorge of Lesser Caucasus range at 2100 m altitude. The Javakheti area, especially the territory of the Paravani lake, is poorly studied. The high altitude of the area made archaeological seasons shorter than usual. In fact, only few researchers have ever worked in this place. Before our Paravani project started in 2018, a few studies had been conducted in the area, particularly in Soviet times.

The first archaeological excavation in the area was conducted by B. Kuftin in 1940s. He excavated 4 Kurgans in Tabatskhuti area (Kuftin 1941). Three of the four Kurgans were dated as Middle Bronze, Trialeti culture barrows (Kuftin 1941, Zhorzhikashvili & Gogadze 1972) and one of the Kurgan was dated as Early Bronze age (Martkopi Group), I half of the III millennium. The same date was suggested for the recently excavated Kurgan in 2003-2007 seasons. The structure of the Kurgan and the materials recovered in the barrow near Paravani area were comparably the same as the Martkopi Group Kurgan that was exacavted by B. Kuftin (Kvavadze and Kakhiani 2010, 471). A second archaeological study was carried out by E. Gogadze, he studied the Kurgan near Paravani, not far from Khulgumo village. The researched Kurgan was dated as the Late Bronze Age (Gogadze 1979). This information also appeared to be very useful for further research.

Another Kurgan was excavated near Khulgumo village in 2003-2007 which results were published in 2010. The interesting results revealed the pollen analyses. Based on the denoted study, the wagon discovered in the Kurgan was used before the person was buried (Kvavadze and Kakhiani 2010, 473). This research revealed an interesting diversity of plants in the area. Namely, the analysis showed a variety types of trees and plants. These results indicate also the probability of a different vegetation in the area (Kvavadze and Kakhiani 2010, 474) and the environmental and climate change occurred over the centuries.

The Paravani Archaeological Project (FAE) started in 2018 with a survey project. The project was implemented by the financial support of the Cultural Heritage Protection Agency of Georgia. Complex Geo-Archaeological Survey was conducted by means of Aerial Photogrammetry, GIS and field survey. Potential archaeological objects were identified

based on constructed Digital Elevation Model (DEM) and Orthophoto. During the 2018 survey many archaeological sites were discovered. The survey project continued also during the 2019 season. The area was analyzed with pictures (Google Earth; Bing Maps; World Imagery Wayback; ESRI BaseMap) and maps (1:25000, 1:50000). Several archaeological sites were listed thanks to the excavation. Particularly, one Kurgan caught our attention. The Kurgan was found during the survey in 2018 season. It became object of interest after we noticed the ritual way on its Aerial Photogrammetry. The existence of the ritual ways of the Middle Bronze Trialeti culture Kurgans are known since 1986 (Kakhiani K,. Ghlighvashvili E 1988: 88) from Dmanisi. In 1990, very long and very wide ritual ways were found in he Tsalka Kurgans (Narimanishvili 2000: 48-49). This information made us aware of the possibility that ritual ways on the Kurgans exist, but we also knew that the ritual ways were not everywhere.

Hence, the aim of the excavation was to reveal the denoted feature and to understand whether the ritual way in the Kurgans could be also found in the Javakheti territory.

Therefore, the excavations of FAE01 T1 (Fig 1-4) started in 2019. The Kurgan is located in SW part of the Khulgumo village on the Paravani lake shore (GPS: E398749.72 / N4592377.16), on the altitude of the 2166 m from the sea level. The excavation aimed to unearth the stone mound of the Kurgan and to reveal the whole length of the ritual way. The area was divided by the 5x5 quadrants. At the beginning, the scale of the kurgan seemed lesser. At the end the diameter of the Kurgan appeared to be 29 m, the length of the ritual way 19 m, and the width of it 4.10 up to 5m.

On the area 01 T1, we distinguished 4 different contexts. The context 001 represents the humus soil, which covers most of the area of the trench. The context 001 was covering the contexts 002, 003, 004 and 005. The denoted contexts do not cover the central area of the stone mound. The central area is lifted from the original ground: it should be the chamber area. The stone mound here is also very intensive and no soil is mixed with the stones. The area falls into the big stone circles which is almost undisturbedly preserved on the Kurgan. Yet these two features do not have the context number as we haven't started the excavation of the area for the 2019 season.

The context 002 was the shallow pit. The pit was very small with quadrangular shape and was located in the joint place of the Kurgan and ritual way. The filling was very shallow as well and was filled with the same material as context 001. Therefore, we did not give the new context number to the filling. By the preliminary opinion, the pit was considered as the place for installing the gravestone. It could be even not connected with the Kurgan.

The context 003 was given to the structure of the ritual way. It was covered by the contexts 001. The total length of the context is 19.8 m and width 5 m. The limits of the ritual way were very well visible on the Northern edge of the structure. During the excavation of the context, many obsidian and flint flakes were discovered.

The context 004 is the rounded kurgan stone mound itself. Partially it was covered by the context 001 and leaned by the context 003. It was cut by the context 002. As we mentioned before, the big stone circle and the central intensive stone mound should be given different context numbers for the future excavation. During the excavation of the context, many obsidian (UID 72,73,74,75) and flint flakes (UID 76, 77, 78) were discovered. Also several ceramic sherds were recovered (total 9 fragments) in which only few of them were

diagnostic ones (UID 82, 83, 84). One sherd was dated with Iron Age I half of the I millennium period (UID 85). Clearly, the sherd should not belong to the Kurgan period. Two stone objects were also discovered during the excavation, one with the shape of a rounded bowl (UID 80) and one unknown (UID80).

The context 005 represents the original ground on which the Kurgan was constructed. It is covered by the contexts 001, 003 and 004.

FAE 02 T1. (Fig 9-10). The trench is located exactly in the village of New Khulgumo (GPS: E399976.8581/N4592928.1338) on the altitude of the 2090.23 m. The local family notified the expedition about the continuous discovery of ceramic sherds in their garden. The excavated trench lies on E to W line, its dimensions are 2x3.1 m. The trench revealed most of the ceramic finds during the season 2019. On the 0.7 m depth, the excavation had been stopped after it reached a big stone construction, probably the roof of the late medieval structure. As it seems from the uneven surface of the surrounding area, the late medieval time settlement should occupy a quite big territory. In the trench, four contexts were distinguished. Context 0001 was the surface layer that was covering the area. The context 0002 is the layer in between the massive stone structure (roof) and the context 0001. Most of the artefacts were discovered in the denoted context 0002. The collected ceramic fragments are mixed and have a long time range: from IX to XIV century AD (Fig 12-23). Discovered ceramic materials were divided by the fabrics, in two different groups ceramic with small mineral inclusions and big mineral inclusions (Fig 11). Context 0004 is a pit which was cutting the context 0002. The function of the pit is not clear. The pit was filled with the context 0003.

Another area that FAE worked during the season 2019 was the settlement located to the Western side of the Shaori mountain. The settlement was discovered during the survey expedition in 2018. The walls of the site are visible from the surface even though they reach 1.5 m high at some places. It is built by the dry construction system with the volcanic stones from the local area. Nowadays, those stones from the settlement are used by the shepherds. The expedition excavated two trail trenches on the place: one trench (01) was sterile, whereas the second trench (02) revealed very interesting results.

FAE 03 T1. (Fig 24-25) The trench was excavated in the middle of the site (Co: E394610.98/N4592531.49). As we mentioned before, the walls of the settlement are mostly visible from the surface and even the plans of the houses can be observed. In the middle of the site, there is a big platform with many stones and stone mounds on it. We aimed to understand if the settlement was spreading even in the area where the walls cannot be observed. The trail trench 01 on this area was excavated for denoted reasons. The dimensions of the trench were 2.30x1.40 with 0.45 m depth. The trench appeared sterile, it was documented and refilled.

FAE 03 T2. (Fig 26-27) This trench was excavated in one of the buildings of the settlement (Co: E394544.65/N4592586.11). The dimensions were 0.9x2.1 m depth 0.70. The aim of the trail trench was to understand the stratigraphy of the site. In the trench, three contexts were distinguished. With the context 0001, we mention the thin layer on the surface which contains the vegetation and few soil. The context was covering another one, 0002. The context 0002 is a mix layer which contains different materials. As it seems, the layer was created with the construction waste time by time with the disruption of the building.

6 pieces of ceramic were discovered in the trench (Fig 28), all six come from the context 0002. Only two sherds were diagnostic ones and other 4 body fragments. According to the fabric and typology analyses, the general date of the fragment would be I half of the I millennium, Iron Age.

The context 0003 was covered by the construction waste 0002. This layer was brownish, created by the clay, which supposedly might be the floor of the structure. On the layer, several different size stones were situated, most probably the stones of the walls. The excavation could not continue further due to time restriction. As it seemed, the layers continued even under the clay context 0003.

Conclusion

In 2019 season, the survey continued and it revealed many newer archaeological sites. The excavations gave very good results. However, it wasn't possible to finish them in 2019. Hence, they will continue during the 2020 season in order to complete the study of the Kurgan. To sum up, the Paravani lake and the surrounding area is a very interesting territory for archaeological research which gave interesting results and new contribution to the area studies. Therefore, many new research will be conducted and many new results will appear for the Transcaucasian archaeology.